

Ties reikšmės riba: dirbinio daiktiškumas

Arūnas Sverdiolas

Vilniaus universitetas
Vilnius University
arunas.sverdiolas@gmail.com

Santrauka. Ir semiotika, ir filosofija pretenduoja į metakalbos statusą, todėl tarp jų užsimezga dialogas ir abi jos stengiasi išversti viena kitą į savo kalbą. Šiuolaikinę materialiosios kultūros analizę veikia struktūralizmo atliktas vadinamasis lingvistinis posūkis, palietęs visą humanitariką. Čia reiškiasi Ferdinando de Saussure' o semiologija ir Algirdo Juliaus Greimo bei jo bendradarbių semiotika, ekstrapoliuodama teksto sampratą. Dėl archeologijos, architektūros ir kitų artefaktų problematikos iškyla uždavinys apmąstyti medžiagą. Straipsnyje įrodinėjama, kad mėgindama jį spręsti, semiotika arba lieka prie neapibrėžto statuso idealistinės semiotinės egzistencijos arba pasiremia metafiziniais liekanomis-papildais.

Raktažodžiai: archeologija, architektūra, erdvė, medžiaga, semiotika

On the Edge of Meaning: the Thingness of Artwork

Abstract. Semiotics and philosophy both claim the status of a meta-language, hence enter into a dialogue with one another and each tries to translate the other into its own language. Contemporary analysis of material culture is informed by the so-called linguistic turn, which was performed by structuralism and affected all humanities. Ferdinand de Saussure's semiology and the semiotics of Algirdas Julien Greimas and his colleagues work in this area by extrapolating the notion of the text to various fields of inquiry. The problematics of archeology, architecture, and other artifacts demand thinking through the issue of the matter. The paper provides proof that, in its

Received: 08/03/2021. **Accepted:** 22/05/2021

Copyright © 2021 Arūnas Sverdiolas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

attempts to respond to this demand, semiotics either stays within the frame of the idealistic semiotic existence of an indeterminate status or deploys metaphysical rudiments-and-supplements.

Keywords: archeology, architecture, space, matter, semiotics

1992 m. Vilniaus universitete įkūrus Algirdo Juliaus Greimo semiotinių studijų ir tyrimų centrą, jame buvo organizuotas metodologinis seminaras, veikęs 25 metus ir daugiausia laikęsis ant Sauliaus Žuko ir Kęstučio Nastopkos pečių. Jis vadinosi „tarpdisciplininiu“, man teko jame atstovauti fenomenologinei hermeneutinei filosofijai. Semiotika suvokia save kaip metakalbą, į kurią gali būti verčiamos ar su jos pagalba parafrazuojamos visos kitos kalbos, šitaip kuriant papildomą prasmę. Tačiau filosofija taip pat yra metakalba, todėl jos ir semiotikos santykį galima suprasti kaip abipuses dviejų metakalbų vertimo pastangas, ginčą ar dialogą (Sverdiolas 2003). Semiotikos nuosekliau nestudijavau, jos pramokau seminare „iš klausos“, klausydamasis pranešimų, kartu skaitydamas tekstus ir diskutuodamas. Vienas iš mano semiotikos mokytojų buvo Kęstutis Nastopka. Jis palaikė semiotikos ortodoksiją, vis primindamas seminaristams Greimo ištarmę, kad „be teksto nėra išganymo“, ir grąžindamas vėl ir vėl nuklystančius svarstytojus prie tvirtų pagrindų. Mūsų skaitomi klasikiniai ir naujieji semiotikos tekstai dažniausiai buvo Kęstučio išversti.

Dabar grįžtant mintimis prie seminaro atrodo, kad tai buvo gana galinga, o svarbiausia – reguliariai besisukanti intelektualinė mašina. Seminare dalyvaudavo ne tik Greimo centro semiotikos dėstytojai ir studentai, jame lankydavosi ir bene visi Lietuvoje semiotikai prijaučiantys. Pajėgėme atidžiai ir kritiškai svarstyti teorinius semiotikos klasikų tekstus, paversdami juos savo mąstymo ištekliais ir įgūdžiais, konstruktyviai nagrinėti dalyvių pateikiamus pranešimus, atverdami tolesnes tyrimų perspektyvas. Studentai buvo skatinami naudotis šia mašina, stumiant pirmyn savo darbus, grįžti prie seminaro protokolų ir semiotinių schemų, kabojusių ant Greimo centro, tada įsikūrusio puikioje skliautuotoje salėje šalia Aulos, sienų.

Seminarą aplankė ir pranešimus skaitė visa virtinė žymiausių Greimo mokinių: Eric Landowski, ilgainiui tapęs Greimo centro nariu, Jacques Fontanille, Louis Panier, Jacques Escande, Jean-Marie Floche, Ivan Darrault, Jean-François Bordron, Paolo Fabbri, Jacques Geninasca, Manar Hammad ir kiti. Jų vizitai buvo šventės, o paskui vėl grįždavome prie savo kassavaitinio darbo. Seminaras nekėlė sau uždavinio pateikti raštiškus svarstymų rezultatus, liko sokratiškas ir buvo pašaiptai vadinamas džentelmenų klubu. Metų metus žaidėme intelektualinį žaidimą, o jokio bendro darbo taip ir nenudirbome (išskyrus pedagoginį, bet jo rezultatus sunku pamatuoti). Dabar tai atrodo kaip trūkumas, ypač lyginant su Greimo Aukštųjų visuomenės mokslų mokykloje vesto semiotikos seminaro pranešimų pagrindu išleistais daugeliu dešimčių sąsiuvinių. Tačiau su mūsų seminaro veikla glaudžiai susijusius tekstus spausdindavo žurnalai *Baltos lankos* (žr. Slavinska 2019) ir *Semiotika* (Nr. 1–15; 1994–2020). Tie, kas reguliariai lankydavosi seminare, neturėdami jokių formalių įsipareigojimų, net jei pasisakydavo retai arba ir apskritai nepasisakydavo, buvo labai svarbūs, nes patvirtindavo autentišką jo trauką ir taip savo ruožtu palaikydavo jo dvasią. Seminaras neabejotinai darė įtaką savo dalyvių galvosenai ir darbams. Tai ne tik mano įspūdis. Kęstutis yra išsitaręs, tada dar esamuoju laiku: „Seminare iškyla problemos, į kurias ir vienas likęs ieškai atsakymo. Tai gyvoji semiotikos mokykla“ (Nastopka 2010: 10, 294–299).

Paprastai neprieidavome prie bendrų išvadų, bet turbūt kiekvienas kiek pakeisdavome savąsias. Ir dabar, pasitaikius progai, polemika ir esminės dalyvių pozicijos atsinaujintų (Nastopka, 2020: 220–224). Vieną eskizą, užbrėžtą svarstant Algirdo Juliaus Greimo straipsnį „Topologinės semiotikos linkui“¹ ir apgalvojant jo sukeltų diskusijų su kolegomis išvadas, čia norėčiau pateikti.

Artefaktas semiotikos akiratyje

Šiuolaikinę materialiosios kultūros analizę galingai veikia iš struktūralistinių ir poststruktūralistinių kalbos teorijų perimtos idėjos ir sąvokos. Architektūros, archeologijos, dizaino ir kitų

žmogiškųjų daiktų tyrimuose yra įvykęs vadinamasis lingvistinis posūkis, palietęs visą humanitariką. Tiesa, išplėtotos semiotinės materialiosios kultūros teorijos, galima sakyti, nėra ir šiandien, o paties Greimo dėmesys šiai sričiai liko gana epizodinis². Bet yra keli sugestyvūs jo tekstai ir nemaža paskirų materialiosios kultūros laukų ar laukelių analizių, kurias atliko jo mokiniai, bendradarbiai ir sekejai³. Pastebima, kad panašiai kaip žodžiai, artefaktai yra ženklai ar reikšmės. Dirbinius nagrinėja semiotikai, diskursų analitikai, hermeneutikai ir kitokie plačiai suprantamų tekstų tyrinėtojai. Įvairūs dirbinių tipai ir atmainos (statiniai, gaminiai, simboliniai ekspresiniai dirbiniai arba kūriniai), ištisi jų klodai ir visuma – materialioji kultūra – nagrinėjama kaip savita reikšmių raiškos (gaminimo) ir supratimo (interpretavimo) sritis. Artefaktai yra ypatingi tekstai, kurie remiasi įvairaus pobūdžio kultūriniais kodais; juos ir siekiama dekoduoti.

Svarstant semiotikos akivaizdoje atsidūrusio artefakto problematiką, verta sugrįžti prie ištakų, kur užsimezgė visos su tuo susijusios kolizijos – prie Ferdinando de Saussure'o struktūrinės kalbotyros. Ji buvo daugybę kartų interpretuota, bet, ieškant mums rūpimų problemų grūdo, verta kryptingai perskaityti kelias *Bendrosios kalbotyros kurso*, kuriame jos buvo artikuliuotos, atkarpas. Materialiosios kultūros studijoms sukantis link Saussure'o, galima sakyti, įgyvendinamas jo semiologijos projekto, numačiusio struktūrinės kalbotyros metodą išplėsti visai socialinei kultūrinei tikrovei tirti, vienas segmentas. Pasak Saussure'o, „ritualus, papročius ir kt. laikant ženklais, visi tie faktai išryškės naujoje šviesoje, ir taps akivaizdu, kad juos reikia priskirti semiologijai. [...]“ (2014: 4). „[G]alima įsivaizduoti mokslą, nagrinėjantį ženklų gyvavimą socialiniame gyvenime“ (Saussure 2014: 47). O šioje žmogiškojo pasaulio perspektyvoje ir akiratyje, savo ruožtu, atsiveria ir gamtinės tikrovės profiliai.

Man rūpės Saussure'o semiologijos projekto ir Greimo bei jo mokinių semiotinio šio projekto pratęsimo, nagrinėjant artefaktus, filosofinės prielaidos. Semiotika pratęsė užmojų kurti semiologiją. Rolandas Barthesas plėtojo savąjį semiologijos variantą, eseistiškai

nagrinėdamas labai įvairius savojo laiko kultūros, taip pat ir materialiosios, reiškinius (Barthes 1965). Greimas dar 1956 metais parašė straipsnį apie Saussure'o aktualumą, daugiausia dėmesio skirdamas „sosiūrizmo metodologiniam ekstrapoliavimui“ sociologijos, antropologijos, istorijos, kultūros tyrimų sritims, struktūrinės kalbotyros „pritaikymui bendrajai žmogaus mokslų epistemologijai“ (Greimas 2000: 372). Kaip sėkmingus mėginimus jis nurodė Claude'o Lévi-Strausso, Maurice'o Merleau-Ponty, Roland'o Barthes'o ir kitų darbus. Greimas teigė, kad „nei Saussure'as, nei [...] visos sosiūriškosios tradicijos geriausioji apraiška niekada neužsisklendė lingvistinėje sferoje *stricto sensu*“ (Greimas 1989: 86). Jis pasitelkė struktūrinio lingvisto André Martinet ištarą, kad „šiuo metu yra dvi lingvistikos – 'lingvistinė' ir 'nelingvistinė'“ (Greimas 1989: 86). 1968 m. Greimas rašė apie „šiuo metu išryškėjus[ia] pastang[ą] eiti nuo natūraliosiomis kalbomis apsiribojusios lingvistikos prie bendrosios semiotikos [...]“ (1989: 117).

Eidama šiuo keliu ir imdamasi vis naujų sričių analizės, semiotika esmiškai plėtė teksto sampratą. Felixas Thürlemannas – vienas iš tų, kurie naudojo semiotikos metodus artefaktams nagrinėti – rašė, jog sisteminių Greimo mąstymą „skatino įsitikinimas, kad semiotika – verta šitaip vadintis – turi gebėti paaiškinti visas reikšmės pasireiškimo formas nepriklausomai nuo atitinkamos išraiškos substancijos“ (Thürlemann 2009: 49)⁴. Šioje ištaroje slypi esminė dviprasmybė, kurią toliau mėginsiu praskleisti: turima omenyje, kad semiotika gali nagrinėti bet kokią reikšmės raišką, bet kartu Thürlemannui „pasisako“ ir kas kita – kad substancija semiotikai ne tokia svarbi. Nei šnekos medžiaga – garsas, nei rašto medžiaga – pėdsakas ant popieriaus – patys savaime nesvarbūs reikšmei. Ištaros balsu, įrašo popieriuje, akmenyje ar elektroninėje laikmenoje reikšmė gali būti identiška, svarbu tik tai, kad būtų *kokia nors* medžiaga, medija. Apie vieną tokią mediją – raštą – pats Saussure'as teigė: „ženklo perteikimo būdas visai nereikšmingas, nes [kalbos] sistemai jis neaktualus [...]. Kad ir kokios yra mano raidės – baltos ar juodos, išpaustos ar iškilios, parašytos plunksnakočiu ar iškaltos kaltu, – jų reikšmei tai neturi jokios svarbos“ (Saussure 2014: 156).

Greimui rūpėjo semiotikos pažanga. Aptardamas semiotikos raidą, jis teigė, kad tam tikru metu jam su jo mokiniais-bendradarbiais pavykė atsiplėšti nuo literatūrinės semiotikos dominavimo. „Darbas su literatūros tekstais buvo itin naudingas pradžioje, nes šie tekstai yra turtingi galimybų. Tačiau laukas buvo plečiamas, kad apimtų ir neliteratūrinius, netgi nežodinius tekstus, ir tai iš karto kėlė naujų reikalavimų pačiai analizei. *Būtent šių naujų tipų korpuso materialumas reikalavo iš mūsų naujų prieigų* [mano kurs. – A. S.]. Tokiu būdu pati praktika yra kūrybiška, taip pat objektų pasirinkimas: objektai kelia savus reikalavimus, išsireikalauja sau tinkamą metodologiją [...]“ (Greimas, Brandt 1984: 14–21. Ievos Steponavičiūtės-Aleksiejūnienės rankraštinis vertimas iš danų kalbos). Kuriant naują semiologijos segmentą, kuris mums čia rūpės – artefaktų semiotiką, pasak Greimo, „metodologiškai ekstrapolijuojami kalbotyros ‘skoliniai’“ (Greimas 2011: 150).

Materialioji kultūra šiuo atžvilgiu buvo svarbi. Knygos *Objektai kasdien* išangą jos sudarytojai pradėjo šitaip: „Imdamasis objektų srities, semiotikas jaučia, kad artėja prie ribinės teritorijos – jausmas, panašus į tą, kurį andainykščiai tyrinėtojai patirdavo, rengdamiesi kirsti Heraklio stulpus“ (Fontanille, Zinna 2005: 9). Tai ribinė sritis, nes už jos – referentas, apie kurį Greimo semiotikoje buvo draudžiama kalbėti, tačiau nuolat kėlė šią pagundą. *Objektai* gali būti suprantami labai skirtingai: Jean-François Bordronas savo „materialiosios ontologijos eskize“ pateikia fenomenologiškai pagrįstą jų klasifikacinę schemą, parankią orientacijai, nors perdėm abstrakčią (Bordon 1991: 51–65), Alessandro Zinna atkreipia dėmesį į objekto ir daikto sampratų didžiulę semantinę neapibrėžtį (Zinna 2005: 161–162). Pastaroje knygoje nagrinėjami „artimi“ objektai – tai, kas vadinama žmogiškaisiais daiktais, materialiosios kultūros elementais, dirbiniais, dizaino produktais. Tačiau, apmąstant semiotikos kelionę anapus Heraklio stulpų, verta panagrinėti kelis pirmuosius šios kelionės žingsnius.

Pačiam Greimui realioju mąstymo pamatu, plėtojant semiotiką, tapo struktūrinė kalbotyra ir jo įgytas kalbotyros apskritai teorinis bagažas. Daugeliui jo mokinių tai nebuvo taip būdinga

ar bent ne tokiu mastu. Ericas Landowskis savo sociosemiotinių esė rinktinę jau pavadino *Prasmė anapus teksto*, savąjį bendrosios semiotikos variantą apibūdino nebe metaforizuodamas ir (ar) ekstrapoliuodamas teksto ir skaitymo sampratą, o priešindamas joms kitokius būdus sučiuopti ar konstruoti prasmę (Landowski 2015: 8–9). Paties Greimo knygelė *Apie netobulumą* taip pat liudija mėginimą kurti tą pačią, o kartu naują semiotiką, tirti reikšmės rastį ne tiek kaip jos konstravimą, kiek kaip pagavą.

Semiotiškai nagrinėjant materialiąją kultūrą klausinama, kokia yra vieno ar kito dirbinio, gaminio ar statinio reikšmė, arba tiesiog ką jis reiškia. Pirmiausia pasiremiamą pamatine Saussure'o signifikanto / signifikato perskyra, traktuojant ją tam tikru būdu – kaip ženklo medžiagiškumo, tapatinamo su jusliškai suvokiamu signifikantu (garsu, užrašu, gestu ar kokia kita išraiška) ir reikšmės idealumo (signifikato, skiramosios vertės kalbos sistemoje) perskyra. Tai kuo glaudžiausiai susijusios, koreliatyvios sąvokos. „Kalbą [...] galima palyginti su popieriaus lapu: mąstymas – priekinė jo pusė, o garsas – atvirkščioji pusė. Neįmanoma sukarpyti priekinės [lapo] pusės, tuo pat metu nesukarpant atvirkščiosios. Lygiai taip pat kalboje negalima atskirti nei garso nuo mąstymo, nei mąstymo nuo garso“ (Saussure 2014: 149). Kitas Saussure'o palyginimas (o jis daug svarbiausių dalykų apie kalbos prigimtį pasakė remdamasis palyginimais) – su cheminiu junginiu: „Teisingiau būtų jį [kalbos vienetą] palyginti su koku nors cheminiu junginiu, pavyzdžiui, su vandeniu, susidedančiu iš vandenilio ir deguonies, – atskirai paimti nei vienas, nei kitas elementas neturi jokių vandens savybių“ (Saussure 2014: 139).

Tačiau šalia esmiško šių pradų koreliatyvumo iškyla ir kitas dalykas – vertikalus arba hierarchinis jų skirties pobūdis, išvelgiamas jau cituotoje Thürlemanno ištaroje. Kalbai funkcionuoti būtini elementai – idėjos ir garsai (Saussure 2014: 147). Saussure'as kalba apie garsą, nes šneka yra prioritentinė jo kalbos analizės sritis. Kaip žinoma, šitai yra pastebėjęs ir kritikavęs Jacques'as Derrida (2006: 46–47 ir kitur). Bet idėja gali turėti ir kitokią, rašto, kūną, nors, Saussure'o požiūriu, jis ir antrinis šnekos atžvilgiu. „[G]arsas – materialus elementas – negali

pats savaime priklausyti kalbos sistemai. Jis tėra antrinis dalykas, [kalbos] naudojama medžiaga. Visoms sutartinėms [*conventionnelles*] vertėms būdinga tai, kad jos nesutampa su konkrečiu elementu, kuris yra jų pagrindas“ (Saussure 2014: 155). Šis antrinis ir nesisisteminis medžiagos pobūdis, žinoma, darosi lemtingas nagrinėjant mums rūpimą „nelingvistinės lingvistikos“ sritį – artefaktų, arba materialiosios kultūros, semiologiją. Aiškindamas ir grįsdamas savo mintį, Saussure'as pasitelkė kelis pavyzdžius ar metaforas (nes tai vėlgi palyginimai). Materialiosios kultūros semiologijos kontekste šie palyginimai, skirti kalbos sistemai apibūdinti, kaip matysime, atsisuka kita puse ir darosi problemiški.

Pirmasis palyginimas paimtas iš ekonomikos srities. „[M]onetos vertė priklauso ne nuo metalo. Sidabro kiekis ekiu monetoje, kurios nominalioji vertė – penki frankai, vertas tik pusės šios sumos. Ekiu vertė bus didesnė arba mažesnė, nelygu, koks atvaizdas iškaltas monetoje ir kokiose šalyse šie pinigai naudojami, lygiai tą patį galima pasakyti ir apie kalbos signifikantą: jis iš esmės yra ne garsinis, o bekūnis, jį sudaro ne materialinė substancija, o vien tik skirtumai, kurie jo akustinį vaizdą skiria nuo visų kitų [akustinių vaizdų]“ (Saussure 2014: 155). Tačiau pinigų kaip grynų ženklų samprata anaiptol nėra savaime aiški. Nominalioji ir realioji auksinės monetos vertė dažnai skiriasi. Kaip žinoma, nusitrynus monetoje iškaltam valdovo portretui, ji anaiptol nepraranda savo vertės. Tas pats nutinka jai patekus į kitus kraštus, kur monetos kaip suvereniteto ženklo nominalioji vertė nepripažįstama. Nesant metalurgijos, senieji lietuviški dirbiniai buvo gaminami perlydant romėniškas vario monetas. Nominalioji jų vertė, o veikiausiai ir pati nominalumo samprata net nebuvo suvokiama, monetų vertė buvo grynai medžiaginė, pasveriamą tiesiogine šio žodžio reikšme.

Dviprasmiš ir Saussure'o pasitelktas muzikinis palyginimas: „kalbą galima lyginti su simfonija, kurios realumas nepriklauso nuo jos atlikimo būdo: klaidos, kurias gali padaryti grojantys muzikantai, jos realumo nėra kiek nesumažina“ (Saussure 2014: 49). Imant filosofinėje plotmėje, tai ne kas kita kaip platonizmas: kūrinio realumas čia siejamas su sistemiškumu ir tapatinamas

su natomis užfiksuotu opusu, o ne su faktiškumu, čia ir dabar skambančia muzika. Muzikos atlikimą laikyti tiktai užrašytų natų teisingu atgaminimu – labai jau siaurai „struktūralistinis“ požiūris į muzikos kūrinio buvimo būdą. Atlikimo būdas ir konkretus atlikimas kaip tik yra esmiškai svarbūs. Tiesa, Igoris Stravinskis reikalautavo, kad muzikantai ne interpretuotų jo opusus, o tiesiog tiksliai pagrotų tai, kas parašyta natose, bet tai anaipol nebūdavo geriausias jo kūrinių atlikimas.

Pagaliau, Saussure'as lygino kalbą ir su šachmatais, kurių elementai patys savaime neturi reikšmės, o įgyja ją tiktai per santykius su kitais elementais. „Atitinkama šachmatų figūrų vertė priklauso nuo jų pozicijos lentoje, – lygiai taip pat kalboje kiekvieno elemento vertė išryškėja iš jo priešpriešos visiems kitiems elementams“ (Saussure 2014: 123)⁵. Nagrinėjant šachmatų pavyzdį semiologiškai (semiotiškai), vėlgi išskyla mums svarbus aspektas. „Imkime žirgą: ar pats savaime jis yra žaidimo elementas? Žinoma, ne, nes grynai materialiu pavidalu – be savo laukelio ir kitų žaidimo sąlygų – žaidėjui jis nieko nereiškia, o tikru ir konkrečiu elementu jis tampa tik įgijęs savo vertę, nuo kurios jo nebegalima atsieti. Tarkime, kad žaidėjai šią figūrą sulaužo arba pameta: ar ją galima pakeisti kitu atitikmeniu? Be abejo: tapačiu bus laikomas ne tik kitas žirgas, bet net ir visai nepanaši figūra, – tereikia jai priskirti tokią pat vertę“ (Saussure 2014: 123). Čia galima tobula substitucija.

Saussure'as, žinoma, teisus, jei kalbama apie idealią šachmatų sąrangą, jų taisyklių valdomą variacijų, žaidžiamų partijų eiga. Tačiau einant prie medžiagos ir medžiagiškumo problematikos vėlgi pasirodo, kad ir šis pavyzdys dviprasmis. Trakų, Vilniaus ir kitose pilyse rastos XIV–XV a. šachmatų figūrėlės esmiškai svarbios savo faktiškumu, kaip liudijimas apie jų buvusį buvimą tam tikru laiku ir tam tikroje sociokultūrinėje vietoje (pilyje, bet ne, sakykime, miestiečio namuose), kaip šio žaidimo realaus buvimo indikatorius, o ne tiktai savo žaidybine idealybe. Šachmatų figūrėlės kaip archeologinio radinio medžiagiškumas taip pat svarbus materialiosios kultūros istorikui dėl techninių ir estetinių jos savybių.

Eidamas nuo kalbotyros prie semiologijos, pats Saussure'as atkreipė dėmesį į ženklo arbitralumo ar motyvuotumo klausimą. Kalboje „ryšys tarp idėjos ir garso yra iš esmės arbitralus“ (Saussure 2014: 149). O kaip yra su socialine kultūrine tikrove? Saussure'as buvo nusiteikęs ryžtingai: „kai susiformuos semiologija, ji turės kelti klausimą, ar jai teisėtai priklauso raiškos būdai, grindžiami visiškai natūraliais ženklais (kaip pantomima). Net jei ji [semiologija] priims juos, pagrindinis jos objektas vis tiek bus ženklo arbitralumu pagrįstų sistemų visuma“ (2014: 102). Vis dėlto klausimas, kam atiteks tai, ko semiologija „nepriims“, nes tai ne arbitralu, o motyvuota, natūralu, esmiškai susiję su materialumu, lieka atviras.

Radinyš kaip signifikantas

Saussure'o teiginys, kad garsas ir idėja yra koreliatyvios, viena nuo kitos neatsiejamos ženklo dalys, sulaukė įvairių materialiosios kultūros tyrėjų dėmesio ir mėginimų pritaikyti savuose tyrimų laukuose. Labai „natūralu“ tiesiogiai traktuoti sosiūriškosios kalbotyros sąvokas, turint reikalą, pavyzdžiui, su archeologiniu radiniu, kai iš atkastos ir tapusios vėl prieinama suvokti dirbinio liekanos mėginama atkurti ne tiktai visą dirbinį (puodą iš šukės), bet ir praktinių reikšmių visumą, kuriai jis priklausė (mitybą ir apskritai gyvenimą), visuomenės sąrangą, taip pat simbolių reikšmių klodą. Archeologijos teoretikai yra gana plačiai mėginę taikyti semiotiką⁶. Iškastas ar atkastas, „[a]rtefaktas yra medžiaginis fragmentas, mįslė, nei tiesiogiai atskleidžianti, nei slepianti ‚praeitį‘, ‚visuomenę‘ ar bet kokią kategoriją. Artefaktai nereprezentuoja praeities, nėra praeities nuosavybė. Artefaktai reiškia. Reikšmė reikalauja skaitymo, interpretavimo [...]“ (Shanks, Tilley 2004: 60) – rašo ne tiek struktūralizmo, kiek postruktūralizmo ir jo skepticizmo reprezentacijos atžvilgiu įkvėpti Michaelas Shanksas ir Christopheris Tilley. „Nei tiesiogiai atskleidžiantis, nei slepintis“, žinoma, yra užuomina į Herakleito apibūdintas dviprasmiškas Apolono orakulo ištaras: „Valdovas, kurio yra ta pranašavietė Delfuose, nei žosta, nei slepia, bet duoda ženklą“ (Herakleitas

1995: 49). „Žosti“ – veiksmažodis, atitinkantis daiktavardį „žodis“, reiškiantis „tarti žodį“. Žosti, tai yra atskleisti žodžiu – ir tylint slėpti yra priešybės, o duoti ženklą [*semeinei*] – tarpinis dalykas. Radinys tartum prašosi reikšmės tyrimų kaip tik todėl, kad jis negali reprezentuoti, tai yra atstovauti nebesamam dalykui, dabar būti tuo, kas jis buvo kažkada, kai priklausė gyvenamajam pasauliui. Šia prasme jis neberealus, o vis dėlto gali perduoti reikšmę, jei kas sugeba ją perimti – suprasti ir išaiškinti.

Šitaip žmogiškieji daiktai – dirbiniai, gaminiai ar statiniai – kiek galint suartinami su kalbiniais buvinais, žodžiais, iš esmės juos analogizuojant. Materialioji kultūra laikoma ženklų arba reikšmių sistema. Archeologijos teoretikai teigė, kad „materialioji kultūra šnekamosiose kultūrose [kaip tik jos yra ‚grynas‘, priešistorinis ar užistorinis, savosios vietos ir laiko šnekamųjų diskursų ar rašytinių tekstų nelydimas ir jų neaiškinamas archeologijos objektas, – A. S.] gali būti laikoma rašto forma ir diskursu, įrašytu į medžiaginę terpę visiškai taip pat kaip rašytinėje ar spausdintinėje kultūrose žodžiai yra įrašyti lape“ (Shanks, Tilley 2004: 60). Tai ypač svarbu todėl, kad išskirtinė archeologijos sritis yra rašytinių liudijimų nepalikę laikai (vienintelė išimtis – istorinė kalbotyra). „Lingvistinis posūkis“ archeologijoje leidžia jos teoretikams įtvirtinti savo tyrimų objektą. Taigi materialioji kultūra laikytina prasmės perdavimo būdu – ypatingu raštu. „[N]esant tokio rašto, kaip tekstų kūrimas, kokį pažįstame dabar, galima laikyti, kad ji [materialioji kultūra] kaip signifikantas vaidina daug svarbesnį [*powerful*] vaidmenį palyginti nesudėtingose šnekamosiose kultūrose, kurias paprastai tiria archeologai“ (Shanks, Tilley 2004: 98). Semiotiškai orientuoti archeologai teigia, kad dirbiniai, gaminiai ar statiniai yra saviti žodžiai ir ištisi tekstai, savo atsparumu panašūs į rašytinius diskursus. Kai rašto nėra, lieka vienintelės fiksuotos reikšmės. O radinio kaip liekanos esmė yra ta, kad bent iš dalies yra išlikęs jo medžiagiškumas (Shanks, Tilley 2004: 100; Shanks, Tilley 2005: 133; Hodder 2000: 154–157; 227). Aišku, kad dirbinių kalba ypatinga bent keliais atžvilgiais. „Materialioji kultūra kaip koduota ženklų sistema sudaro savitą ‚medžiaginę kalbą‘, susijusią su gaminiu

ir vartojimu. Ji ne tiesiog kita forma atspindi reikšmines kalbos struktūras. Kaip kalba, ji pati yra praktika, simbolinė praktika su savo apibrėžtos reikšmės gaminiu, patalpintinu ir suprastinu santykiu su socialumo struktūravimu apskritai“ (Shanks, Tilley 2004: 101). Tai ir yra jau minėtas artefakto nereprezentatyvumas. Šalia kalbos performatyvumo, kurį Johnas Austinas pavadino „dalykų darymu žodžiais“, aptinkame ypatingą dirbinių, gaminių ar statinių kalbos performatyvumą. „[M]aterialioji kultūra gali būti laikoma artikuluotu ir struktūruotu medžiaginiu diskursu, nutiesiančiu [forming] sudaiktintos išraiškos kanalą ir susijusiu su socialinėmis praktikomis bei strategijomis [...]“ (Shanks, Tilley 2004; 2004: 102). Antropologas Danielis Milleris teigė, kad „materialiosios kultūros tyrimuose, nagrinėjančiuose komunikacines objekto galias, didesnė priklausomybė nuo konteksto reiškia, kad kalbotyros šaka, vadinama ‘pragmatika’, [...] matyt, yra daug reikšmingesnė, negu semantika ar sintaksė“ (Miller 1987: 127).

„Medžiaginės kalbos“ tyrimai tinka semiologijos, struktūrinės kalbotyros metodą taikančios visai socialinei kultūrinei tikrovei analizuoti, projektui. Greimas turbūt vadintų tai artefaktine semiotika. „[M]aterialioji kultūra sudaro dalį kodavimo ir dekodavimo strategijų, dalyvaujančių aktyviai socialiai konstruojant tikrovę ir kartu su veikimu bei kalbėjimu padedančių steigti bendrą kultūros lauką ir tradiciją. [...] Materialiosios kultūros kaip reiškinio [signifying] jėga svarbi kaip tik tuo, kad ji skiriasi nuo kalbos, o tuo pat metu dalyvauja perduodant reikšmes. Materialioji kultūra yra socialinio tikrovės konstravimo dalis, kurioje tikslus reikšmės statusas yra konceptualiai ir fiziškai perkeltas iš vieno registro į kitą: iš veikimo į kalbėjimą ir medžiagiškumą“ (Shanks, Tilley 2004: 104).

Koks gi yra tas ypatingas registras? „[M]aterialioji kultūra vaidina aktyvų simbolinį vaidmenį socialiniuose santykiuose. Sąveikaujančios grupės sąmoningai ir nesąmoningai manipuliuoja medžiaginiaisiais simboliais ir derasi dėl jų, vadovaudamosi savo strategijomis ir intencijomis“ (Shanks, Tilley 2004: 107). Bene paprasčiausios derybos čia būna prekybinės – derybos dėl

dirbinio kainos. Kaip žinoma, semiotika ir ekonomika turi daug ką bendra. Saussure'as anaipol nebuvo pirmasis, siejęs pinigų su ženklais, čia svariai pasisakė Aristotelis, Marxas ir daugybė kitų. Kalba veikia ir netgi būva tada, kai bendraujama, apsieičiama pranešimais. Materialiosios kultūros gyvavimas taip pat yra savita komunikacija, nagrinėjamas kaip apsieitimas dirbiniais ar kitomis gėrybėmis. Nagrinėjant įvairaus pobūdžio mainus – prekybą ir dovanojimą – kaip socialinį daiktų judėjimą, kartu atskleidžiamas jų vaidmuo steigiant ir saugant daugialypius asmenų ir bendrijų saitus. Neatsitiktinai šalia Saussure'o materialiosios kultūros tyrėjai dažnai remiasi Claude'u Levi-Strausse'u.

Sriubės ir kiti receptai

1983 metais Greimas išspausdino žaismingą, bet iš esmės programinę esė apie provansiškos sriubos receptą, konceptualizuodamas jį labai bendrai, kaip ypatingo reikšmių viseto – vertės objekto – konstravimo projektą (Greimas 2012).

Greimas apskritai kūrė daug projektų ir programų (Sverdiolas 2017). Landowski kiek ironiškai rašė: „Kad ir kokia būtų veiklos sritis, jis mėgo viską iš anksto numatyti, suplanuoti, ant mažų lapukų susirašyti tikslią atliktinų veiksmų seką, kad būtų tikras, jog pavyks. [...] prieš ką nors darant, visuomet reikėjo maksimaliai tiksliai nusistatyti algoritmus, kuriais po to būtų pakakę preciziškai sekti. [...] atrodo, jo niekuomet neapleido svajonė apie tobulai sutvarkytą pasaulį, kuriame veiksmo raidą būtų galima nesunkiai suskaidyti į fazes, logiškai sekančias viena po kitos pagal kokią nors būtiną schemą“ (Landowski 2009: 10–11).

Žinoma, tai lieté anaipol ne tiktai praktinių veiksmų planus. Pačią savo semiotiką Greimas manė esant ne mokslu, o moksliniu projektu. Pasitaikius progai, jis eskiziškai projektuodavo didžiulio semiotikos sekretero su daugybe stalčių stalčiųukų naują skyrių. Greta to jis pats, o dažniausiai jo mokiniai atlikdavo konkrečias semiotines analizes, užpildydami kurį nors šio virtualaus sekretero stalčių ir (ar) paskatindami Greimą detalizuoti ir plėsti projektą.

Nastopka yra pažymėjęs: „Paskutiniaisiais metais jo paryžietiško seminario temos darėsi vis ambicingesnės, jis stengėsi aprėpti vis platesnes reikšmės sritis, kad liktų kuo mažiau semiotiškai neišžvalgytų plotų“ (Nastopka 2002: 17).

Esė siūlomas naujas semiotinių tyrimų lauko išplėtimas svarbus ne tik tai taikomuoju, teoriniu, bet ir metodologiniu, taip pat filosofiniu atžvilgiu. Joje iškeltas fundamentalus uždavinys. Mat, kiekvieno pasakojimo prielaida semiotika laiko subjekto stoką ir siekį susijungti su savo vertės objektu. Tiesiogiai ši samprata buvo perimta iš Vladimiro Proppo (Greimas, Courtés 1979: 222–223), bet jos šaknis daug gilesnė – tai ne kas kita kaip platoniška eroso, stokos ir geismo samprata, kuri apibūdina žmogaus buvimo būdą, atsiveriantį per šią giliausią intencionalumo sąrangą (Sverdiolas 1996: 31–42). Ši giliausia egzistencijos plotmė lemia du plačiausius problematikos laukus: 1) veikimo su subjektais, nelabai elegantiškai vadinamo manipuliacija (Greimas, Courtés 1979: 220–222) („darymu, kad darytų“), tarpasmeniškumo, komunikacijos, socialumo, ir 2) veikimo su objektais, vadinamo faktityvumu (Greimas, Courtés 1979: 143–144) („darymu, kad būtų“), kurį Greimas kaip tik ir pradeda projektuoti šioje esė. Tai žmogaus aktyvios sąveikos su gamtiniais buviniais arba materialiosios kultūros sritis. Pasak Greimo, „[n]aratyvinė semiotika itin atidi subjekto konstravimui, iki šiol buvo palikusi nuošalėje *objekto konstravimo* problematiką“ (Greimas 2012: 142). Akademinė linksmybė (Greimas bent keliskart yra apibūdinęs semiotiką kaip nyčišką *gaia scienza*) šiame tekste dera su semiotinio konceptualizavimo ir konkretybės pajungimo bendrybei įgūdžių ugdymu. Jis yra tai vadinęs „praktinėmis pratybomis“, o plačiau imant, tai ne kas kita kaip semiotikos praktikavimas.

Sriubos receptui nagrinėti jis pritaikė tuo metu jau išplėtotas naratyvinės semiotikos konceptualias priemones: aptarė aktantinę struktūrą, modalizaciją (ypač pabrėždamas „mokėjimą veikti“), generatyvinį taką, perėjimą nuo kognityvinės prie pragmatinės plotmės, išskyrė ir susaistė daug naratyvinių programų. Hammadas teigia, kad „[n]uo 1979 Greimas domėjosi semiotinio objekto

konstravimu – procedūra, kurią jis priešino objekto perdavimui. Maistiniu, sriubos atveju konstravimas buvo deleguotas Vandens ir Ugnies veikiantiems subjektams“ (2013: 31). Kulinarinį receptą Greimas įrašė į daug platesnę programavimo diskursų klasę: pasak jo, „kulinarinis diskursas priskirtinas prie tokių diskurso pogrupių, kurie, kaip muzikinės partitūros arba architektūriniai planai, yra *aktualizuotos kompetencijos raiškos, ankstesnės už jos realizaciją*“ (Greimas 2012: 133).

Konstruojant vertės objektą, sriubą, „utopinėje erdvėje [t. y. puode, prikaistuvyje, grūstuvėje, – A. S.] vykstančios operacijos suartina kulinarinį, iš pirmo žvilgsnio racionalizuotą veiksmą su mitine žalio maisto transformacija į virtą, pagal šį modelį gamtos elementai antropomorfizuojami ir paverčiami veikiančiais subjektais [t. y. sriubos ingredientais. – A. S.]“ (Greimas 2012: 136). Utopinė erdvė Greimo ir Courtes'o *Semiotikos žodyne* apibrėžiama kaip „[t]opinės erdvės dedamoji dalis [...], utopinė erdvė yra tai, kur herojus pasiekia pergalę: vieta, kurioje vykdomi veiksmai [*performances*] [...]“ (Greimas, Courtés 1979: 413). Knygoje *Maupassant* Greimas tai aiškino gilesnėje plotmėje: utopinė erdvė yra „esmin[ė] viet[a], kur žmogaus *veikimas* nugali būties tolydumą [*continue*] [...]“ (Greimas 2017: 108). Racionalaus (ar tik „iš pirmo žvilgsnio racionalizuoto“) veiksmo programą gretindamas su Lévi-Strausso pavyzdžiu (žalio transformacija į virtą mitinio mąstymo kulinariniame kode), Greimas nurodė į kulinariją legitimuojantį ar bent sutvirtinantį pagrindą – mitinę plotmę. Žalio maisto virsmas virtu yra tapęs lengvai atpažįstama antropologine universalija – tai gamtos sukultūrinimo temizavimas kulinarinėje plotmėje.

Beje, apibūdindamas leksemos „automobilis“ funkcionalumo dedamąją, Greimas skyrė praktinį ir mitinį funkcionalumą, pasitarajam priskirdamas „prestižą, galią, uždarumą [*évasion*] ir kita“ (Greimas 1983: 21–22). O daug vėliau knygoje *Apie netobulumą*, atkreipęs dėmesį į ypatingą antropologų išpopuliarintą dirbinį – dogonų užraktą, Greimas kalbėjo jau apie trilypę jo paskirtį. „Štai vienas iš daugelio šio pasaulio daiktų, neabejotinai naudingas: juo užrakinami namai. Bet dogonų užraktas yra ir namus globo-

janti dievybė, ir, negana to, labai meniškas daiktas. Šis daiktas, priklausydamas trimis kultūros dimensijoms – funkcinei, mitinei ir estetinei, – tampa sinkretiniu vertės objektu. Apdovanotas kolektyvine ir individualia atmintimi, perteikiantis daugiabriaunę reikšmę, kuri nupina sąmokslinius tinklus su kitais pragmatiniais ir kognityviniais objektais, jis išsiskverbia į kasdieninį gyvenimą jį sutankindamas“ (Greimas 2004: 82).

Aptaręs dalinių objektų išardymą ir naujo sudėtinio objekto sukonstravimą, gaminant vertės objektą (sriubą su pertrintu baziliku), Greimas žengė labai jam būdingą teorinį žingsnį: siaurai ir tiksliai fokusuodamas tyrimo aspektą, kartu atvėrė didžiulį galimų tirti reiškinių lauką teigdamas, kad „[a]pskritai pakaktų suinventorinti ribotą elementarių technologinių procesų skaičių, kad jų kombinatorika aprėptų kultūrinius objektus kuriančių veiksmų visetą“. Kad būtų galima šitai įgyvendinti, „semiotinis projektas privalo pasitelkti generatyvinius [...] modelius, taip suartėdamas su vadinamaisiais instrumentiniais tyrimais [...]“ (Greimas 2012: 142). Jis rado reikalą paminėti savo metakulinarinį tekstą, glaustai pristatydamas semiotikos raidą (Greimas 2018: 22). Greta jis paminėjo Françoise'os Bastide mokslinio diskurso tyrimą. Bastide vadovavo mokslinių diskursų tyrimų grupei – vienai iš semiotikos dirbtuvių, organizuotų aplink pagrindinį Greimo vestą Bendrosios semantikos seminarą (Landowski 2018: 211). Dirbtuvėse atlikti tyrimai buvo pristatomi ir aptariami bendrame seminare. Sekdama Greimo išvalgomis, Bastide su bendradarbiais nagrinėjo įvairaus pobūdžio „receptus“, pagal kuriuos eksperimentinio mokslo laboratorijoje manipuluojama su cheminėmis medžiagomis (Bastide 1987; 9–10). Pasak Greimo, „[k]eletą metų vykdyta biologijos, medicinos mokslinių diskursų analizė parodė, kad per eksperimentinius tyrinėjimus iš esmės konstruojami semiotiniai objektai, – tai konceptualūs objektai, tačiau semiotika sugeba tų objekto konstravimo operacijų visumą išversti į kognityvinę kalbą“ (Greimas 2018: 22).

Pasitelkusi naratyvinės semiotikos išplėtotą instrumentariją, Bastide straipsnyje „Nuplautos kepenys“ kruopščiai nagrinėjo XIX a. fiziologo Claude' o Bernarde' o tekstą, kuriame buvo aprašyta

fiziologijos ir chemijos mokslo laboratorinė veikseną (Bastide 1979). Greimas ją pristatė kaip „pirmąją eksperimentinių mokslų diskurso semiotinę analizę“ (Greimas 1979: 3). Pasak jo, šis Bastide užmojis „įgalina išmėginti semiotinės prieigos veiksmingumą naujoje srityje, leidžia tikėtis epistemologinių įnašų į pačią semiotikos teoriją; klausiant apie šio pobūdžio tekstų specifiką, padidėja mūsų diskursų tipologijos pažinimas“ (Greimas 1979: 3).

Pristatydamas paskutinį Françoise'os Bastide parašytą tekstą – „Veikimas su medžiaga“ (Bastide 1987), Greimas semiotiniu požiūriu glaustai aptarė mokslą: „Tai, kas vadinama mokslu, yra ne kas kita kaip diskursas, o diskursas eksperimentiniuose moksluose yra vėlesnis [t. y. retrospektyvus] rekonstravimas, įtikinėjantis, argumentuojantis, iliuzionistinis (nuolat kalbama apie „matymą“, kai nieko nematyti), kuris atskleidžia kitą, ieškantį apgraibomis, bet transformuojantį objektus ir kuriantį racionalumą, kuris galų gale reiškiasi tikrai per „padaryti taip, kad“, suvedamą į elementarią gestikuliaciją [t. y. kūniškus eksperimentatoriaus judesius, – A. S.]“ (Greimas 1987: 3). Turėtina omenyje, kad gesto problematikos jis anaip tol nelaikė siaura (Keršytė 2009: 46–47). Aptardamas vadinamojo natūraliojo pasaulio semiotikos pagrindus, Greimas daug dėmesio skyrė kūno judesiams (gestinei praktikai), priartėdamas prie Maurice'o Merleau-Ponty kūniškumo analizės. Pasak jo, „gestines programas“ „galima įsivaizduoti kaip praktinio arba mitinio *mokėjimo veikti* modelius, modelius, kurių sutvarkyta visuma galėtų paaiškinti vadinamų ekonominių ir kultūrinių struktūrų egzistavimo būdą“ (Greimas 1989: 153, vertimas kiek pakeistas). „Gestinės programos, kai į jas žvelgiama jų rezultatų, kurie yra *kultūros objektai*, aspektu, mums atrodo kaip daiktų ir įvykių genetiniai apibrėžimai (suknelės apibrėžimu gali būti programa „pasiūti suknelę“) [...]“ (Greimas 1989: 153). Kiek žinau, Greimas neminėjo materialiosios kultūros ir bent kiek plačiau neaptarė technikos kaip žmogiškumo tęsinio ir papildomo problematikos. Tačiau jis eskiziškai užbrėžė konceptualias priemones šiems dalykams nagrinėti. Be kita ko, kultūros objektas „gali būti apibūdintas pagal jo vartojimo būdą, tai yra pagal pagalbininko

(įrankio) arba subjekto substituto (mašinos) funkciją, kurią jis gali prisiimti naujoje gestinėje programoje“ (Greimas 1989: 153–154).

Programinių Greimo tekstų sugestijos buvo veiksmingos. Jean-Marie Flochas keliose knygose nagrinėja įvairius medžiaginės kultūros objektus (artefaktus), jų naudojimą ir reprezentacijas, ypač reklamines (Floch 1985; Floch 1990; Floch 1990). Jam visiškai nebūdingas greimiškasis projektavimas, Flochas veikiau gilinosi į konkrečius sudėtinius dizaino reiškinius. Tačiau jo analizės savo ruožtu tapo pavyzdžiais kitiems semiotikams, pritaikantiems jas savo tyrimuose.

Flochas, be kita ko, ėmėsi analizuoti svarbų materialiosios kultūros lauko segmentą – įrankį. Įspūdingoje esė „Meistrautojo peilis“ jis kruopščiai semiotiškai aprašė prancūzišką vadinamą Opinelio peilį. Be kita ko, Flochas priėjo prie išvados, kad „tai Aktantas subjektas (kaip sakoma naratyvinėje semiotikoje) tam tikro skaičiaus veiksmų – pjovimo, dalinimo ir maišymo – sudarančių esminę dalį tos figūratyvinės sintaksės, kurią neseniai yra tyrusi Françoise Bastide“ (Floch 1995: 194). Pasak Flocho, tokio pobūdžio veikimo programos „įsirašo į daug platesnę gaminimo (dirbdinimo ar taisymo) programą, kurios subjektas yra būtent peilio savininkas ar naudotojas. Opinelis gali būti suprastas ir kaip deleguotas subjektas, kaip kad vanduo ar ugnis maisto gaminyje ar metalurgijoje“ (Floch 1995: 195). Bet Flochas pažymi ir tai, kuo rankos santykis su įrankiu skiriasi nuo Greimo aprašyto žmogaus santykio su stichijomis verdant sriubą: „tarp peilio naudotojo ir peilio įsisteigia manipuliacijos struktūra (semiotine daryti, kad darytų prasme): žmogus vienu ar kitu ‘rankos posūkiu’ priverčia peilį atlikti vieną iš tų kiekybinių operacijų, kurias jis dėl savo formos bei aštrumo kompetentingas atlikti“ (Floch 1995: 195).

Kaip ir Greimo tekstuose, Flocho semiotinės terminijos vartojimas primena savitos metaforikos naudojimą. Ir čia neapsieinama be mokslinės linksmybės. Taip atsiranda savitas prasmės efektas, susijęs su pačia semiotikos esme: konkrečių dalykų performulavimas bendromis sąvokomis kartais turi komišką atspalvį (beje, tai būdinga ir filosofijai). Platoniškoji semiotikos tiesa, kad subjektas

siekia susijungti su vertės objektu, visada sulaukia studentų šypsenėlių kaip viešai skelbiama dviprasmybė. Flocho esė atveju komišką išpūdį daro rankos ir peilio santykių aprašymas juridinėmis sąvokomis, dialektinis žaidimas greimiškosiomis manipuliacijos ir faktityvumo prasmėmis. „Kaip kiekvienam subjektui, kuriuo manipuliuojama tam, kad paskui deleguoti, peiliui suteikiamas mandatas pagal tam tikrą sutartį, ir tarp jo bei jo savininko gali netgi įsisteigti pasitikėjimas. Peilis siūlo pastovų savo ašmens bei rankenos solidarumą ir savo ašmens aštrumą... Savininkas, savo ruožtu, užtikrina, kad laikys peilį sausą ir galąs pustykle ar galąstuvu“ (Floch 1995: 195). Kokia šio žaidimo euristinė vertė, kitas klausimas, kurį išgirdę semiotikai bematant surimtėja.

Gretindamas vandens ir ugnies sąveiką Greimo sriubos virimo aprašyme su rankos sąveikos su peiliu sąveika savajame aprašyme, Flochas atkreipia dėmesį į jų skirtumus: „jei vanduo ir ugnis taip pat žmogaus manipuliuojami, jie, skirtingai nuo peilio, yra manipuliuojantys subjektai: ugnis *dar*, kad vanduo virtų [*bouillir*], vanduo *dar*, kad daržovės virtųsi [*cuir*]. Šis palyginimas ugnies ir vandens iš vienos pusės ir peilio iš kitos sugestijuoja, kad peilio naudojimas steigia tiesioginį santykį tarp jusliškai suvokiamo pasaulio ir žmogaus arba, – čia grįžtame prie to paties – kad peilis įsiterpia arčiau ištakų į vertės objekto konstravimą ar restauravimą“ (Floch 1995: 195–196). Flochas čia išvelgia savitą paradoksą: „jei peilis yra kultūros objektas (antropologams ir priešistorės tyrinėtojams tai didis žmonijos istorijos liudininkas), jis yra manipuliuojamas subjektas, bet ne manipuliuojantis subjektas. Viskas vyksta taip, tartum jis tuo pačiu leistų tiesiogiščiau susiliesti su jusliniu pasauliu, negu vanduo ir ugnis, kurie yra gamtos pradai, bet taip pat manipuliuojami ir manipuliuojantys subjektai. Iš tiesų, turbūt kaip tik čia slypi paradoksas, kurį atveria kiekvienas sąlytis su pasauliu, kuris tuo pat metu yra pirminis pasaulio transformavimas. Aišku, kad, žmogui transformuojant gamtą, peilis įsiterpia nuo pat pirmųjų veiksmų“ (Floch 1995: 196). Šis visiškai konkretus veiksmas turi universalią reikšmę: „jei sutinkame, kad objekto, produkto ar kūrinio konstravimas yra ne tiktai sintaksės (veiksmų, būsenų) dalykas,

kad jis įtraukia ir semantiką (investuotas vertes), galima sakyti, kad kišeninis peilis apskritai ir Opinelis konkrečiai įsiterpia į darbą, kurio fazės yra ‚nugamtinimas‘, arba ‚pusiau sukultūrinimas‘ kaip sako Greimas, tai yra perėjimas nuo gamtos prie ne-gamtos, jei kreipiamės į semiotinį kvadratą, sudaromą pradedant aksiologine gamtos *versus* kultūros kategorija“ (Floch 1995: 196).

Aptardamas, kuo semiotinė prieiga svarbi nagrinėjant dirbinio dirbdirbinimą, Flochas rašo: „Tokiai prieigai rūpi ne tiksliai išskirti ir hierarchizuoti skirtingas naratyvines programas, kurių produktas yra subjektas, bet ir kaip galint tiksliau nustatyti vertes, kurias jis realizuoja ar leidžia realizuoti [...]“ (Floch 1995: 197). Tai esą ypač svarbu todėl, kad labai dažnai funkcija ir funkcionalumas suprantami perdėm siaurai. Semiotinė prieiga „gali nukreipti dizainerius, produktų menedžerius ir atsakingus už jų tyrimus ar marketingą suprasti, kad ‚objektas‘ gali būti subjektas...“ (Floch 1995: 197). Greimas materialiosios kultūros objekto kūrimą nagrinėjo kaip vertės objekto gaminimą, o Flochas siekia išsiaiškinti šio savito objekto – žmogiškojo daikto – subjektiškumo profilius.

Flochas taip pat pabrėžė asmens artimą („artimiausią“) sąlytį, išryškėjanti rankos sąlytyje su įrankiu, Heideggerio nagrinėtą kaip įrankio parankumą. „Įrankis, technika, meistravimas ar meilė gražiam dirbiniui pasirodo daugeliu skirtingų būdų ne tiksliai tam, kad pasakotų apie sąlyčio ieškojimą [...] – bet ir pasakotų apie malonumą liesti“ (Floch 1995: 198). Flochas kelia klausimą, kodėl sąlytį su pasauliu, kurį daro galima peilis, galima laikyti švelniu [*délicat*]? Pasak jo, „[p]irmiausia todėl, kad peilis yra visiškai priešingybė masės, plaktuko ar kultuvės, įrankių, numatančių išsklaidytus spustelėjimus. Jis turi asmenis; kaip matėme, tai įrankis, kuriam būdingi linijiniai spustelėjimai. Be to, šis spustelėjimas neskubus. Ir linijiniai spustelėjimai naudojami švelniai skobimo, medžio skulptūros (arba kitų tvirtų audinių, kaip šaknis) darbui, taip pat perpjauti tvirtas lanksčias medžiagas (kaip mėsa, sūris ar duona)“ (Floch 1995: 198).

Apibendrinamas konkretaus Bastide tyrimo svarbą bendrajai semiotikai, Greimas apibūdino eksperimentinių mokslų keliamą

klausimų šerdį: „kaip mąstyti materiją, nei moksliskai, nei filosofiskai, bet tokią, kokia ji yra štai, priešais mus, sveikos nuovokos pasaulio pavidalu, pripildytą objektų, kurie mums konstituojasi ‚dalykų būviuose‘ ir kuriais mes vis dėlto manipuliuojame, kuriuos naikiname ir kuriame savo rankomis. Kaip mąstyti žmogų – subjektą, įstrigusį [*engluer*] iš visų pusių jį supančiame pilname plytyje [*l’etendue pleine*] ir vis dėlto prasmingai gestikuliuojanti, transformuojant vienus daiktus į kitus, o pasaulio spektaklius – į kitus scenarijus“ (Greimas 1987: 5). Be kita ko, jis padarė kelias labai bendras išvadas. „Stebėdama savo laboratorinėje veikloje vadinamuosius mokslinius eksperimentus, ji [Bastide] pasiūlė užpildyti spragą semiotikos teorijoje, sugretindama subjekto ir objekto konstravimą. Remdamasi pirmaprade subjekto ir objekto disjunkcija, ji supriešino ‚dvasios būsenas‘ ir ‚daiktų būvius‘, o galiausiai pabaigdamą analizę parodė, kad dvasios būsenos ir daiktų būviai užkloja vieni kitus ir taip yra sutaikomi“ (Greimas 1987: 6).

Reikia pažymėti, kad, atlikdama konkretų tyrimą, pati Bastide įrašė jį į labai platų filosofinį ar kosmologinį kontekstą. Pasak jos, „meistravimo samprata turi bent tą privalumą, jog atkreipia mūsų dėmesį į faktą, kad konstruojamas objektas nėra iš nieko: jis yra padarytas iš dalių kitų objektų, sunaikintų ar išardytų tam, kad jis atsirastų. Gaminimas nevyksta nenaikinant pradinio objekto ar bent jau nepaneigiant jo vertės [...] vardan galutinio objekto. Transformacija visada rodo dvi puses, negatyvią ir pozityvią, ir galime numatyti, kad veiksmoždziai [apibūdinantys medžiagos transformavimo būdus. – A. S.] išsirikiuoja į poras modifikacijų, nukreiptų į priešingas puses. Jeigu atmetame meistravimą, kaip ir kūrimą *ex nihilo*, tai reikia sakyti, kad objektas atsiranda iš chaoso, iš neartikuliuotos ir nediferencijuotos medžiagos“ (Bastide 1987: 7). Ta pati mintis apie plačiausią kosmologinį kontekstą pasirodė ir ankstesniajame Bastide tekste, tąsyk išsakyta garsiaisiais chemiko Antoine’o Lavoisier žodžiais: „niekas nedingsta, niekas neatsiranda [*se créer*]“ (Bastide 1987: 17). Greimas tame pačiame kontekste pridėjo savo išvadas apie visą materialiosios kultūros sritį, numatančią

platoniską demiurginio veiksmo problematiką (Sverdiolas 2013; Sverdiolas, 2015). „Nestebina, kad mitinio mąstymo, poetinės ar kulinarinės kūrybos, laboratorinio eksperimentavimo vykdomos operacijos panašios – visa tai kyla iš amatininko veiklos, kai žmogus tiesiogiai susiliečia su medžiaga. Reikia apibendrinti Lévi-Strausso meistravimo sampratą: tai prielaida, kurios reikia, kad galima būtų numatyti figūratyvinių elementų inventorių, o gal ir juos struktūruoti“ (Greimas 1987: 5). Semiotiškai tirtinas ne tik tai dirbininis ir kūrinių materialiosios kultūros, bet ir gamtos pasaulis.

Architektūros semiotikos projektas

Architektūros tyrinėtojas Manaras Hammadas prisimena, kad „septintojo dešimtmečio pabaigoje semiotikams nerūpėjo erdvė. [...] Iš kalbotyros kilęs struktūrinis modelis buvo pritaikytas literatūros ir kai kurių žmogaus mokslų sričiai, bet nebuvo kalbama apie erdvę“ (Hammad 2013: 3). Kęstutis Nastopka rašo: „Susitikęs su Algirdu Juliumi Greimu 1971 m. Urbino semiotikos stovykloje, Manaras Hammadas užsimojo kurti erdvės semiotiką. Greimas šio sumanymo nesuprato: erdvė ir laikas jam tada atrodė tik veiksmo aplinkybės. Tačiau Hammadą domino ne tuščia erdvė, o reikšminė erdvė, žmonių ir daiktų sampyna“ (Nastopka 2014: 5). Pats Hammadas rašo, kad jam papasakojus Greimui apie savo projektą, „[j]is man atsakė nurodydamas lingvistinį požiūrį, pagrįstą gramatinę veiksmožodžių analize, kuriai veiksmas vyksta laike ir erdvėje. Aš mačiau dalykus kitaip. Kalbėdamas apie erdvę norėjau pasakyti, kad mano tikslas buvo peržengti siaurą architektūros semiotikos požiūrį“ (Hammad 2013: 1–2).

1972 m. Hammadas organizavo architektų ir semiotikų kolokviumą, skirtą erdvės semiotikai (Hammad 2013: 5), vėliau vadovavo erdvės semiotikos dirbtuvei (Landowski 2018: 567). Greimas parašė įžanginį metodologinį straipsnį „Topologinės semiotikos linkui“ šio kolokviumo straipsnių rinkiniui. Čia „[p]irmą kartą semiotinėje publikacijoje erdvė nebebuvo redukuota į veiksmo aplinkybę: Greimas aiškiai rašė, kad plytis gali būti artikuliuotas

kaip prasminga erdvė“ (Hammad 2013: 5). „Pirmoji erdvės semiotikos atnešta naujovė yra ta, kad erdvė laikoma prasmės nešėja, o ne tiesiog veiksmo aplinkybė“ (Hammad 2013: 29). Vis dėlto Hammadas neabejotinai teisus, kad „[t]uo metu [1972–1976 m.] semiotinį žvilgsnį į nežodinius objektus stipriai veikė kalbotyros metodologija“ (Hammad 2013: 17). Tai būdinga ir programiniam Greimo straipsniui. Šiame glaustame, tankiame ir gana eliptiška-me tekste jis užbrėžė architektūros semiotikos projektą, aptarė, kokiomis kryptimis galėtų plėtotis semiotiniai urbanistikos tyrimai.

Architektūra, kaip žinoma, apibūdinama kaip erdvės organizavimo menas. Greimas pradėjo nuo paties topologijos pamato – erdvės – konstituavimosi, ragindamas „pradžiai grįžti prie senosios priešpriešos: plytis [*étendue*] vs erdvė ir teigti, kad *plytis*, suvokiamas kaip tęsumas [*continue*] ir pilnatvė [*plénitude*], užpildytas natūralių ir dirbtinių objektų, prieinamas mums visais jusliniais kanalais, laikytinas *substancija*, kuri, žmogaus suformuota [*informé*] ir transformuota, tampa *erdvė*, t. y. artikuluota *forma*, padedančia atsirasti reikšmei“ (Greimas 2011: 144, vertimas kiek pakeistas)⁷. Substancija čia suprantama sosiūriškai, kalbos imanencijos plotmėje (Saussure 2014: 149, 159). Tačiau šis sekimas paskui Saussurę slepia pamatinę ontologinę ir kartu gnoseologinę Greimo prielaidą, kad pirminis neartikuluotas plytis yra jusliškai suvokiama substancija. Tai empiristinės filosofijos prielaida.

Lygiai svarbu ir tai, kad plytį transformuojanti į erdvę artikuliacija yra žmogaus darbas: čia į kosmologinę plotmę, jau minėtą kalbant apie Bastide tyrimus, įsiterpia kita, antropologinė. Kaip tik šioje dvilypėje plotmėje tarpsta architektūra – erdvės formavimas medžiaginėmis priemonėmis.

Formuluojant Saussurę'o sąvokomis, architektūriškai suformuota erdvė yra signifikantas, „pasitelktas tam, kad reikštų kažką kita nei erdvė [...]“ (Greimas 2011: 145). Tas „kažkas kitas“ negu fizinė erdvė yra socialinis kultūrinis signifikatas. Semiotiškai tiriant architektūrą, erdvinis signifikantas yra vadinamojo natūralaus pasaulio dalykas, o tai reiškia – reikšminės ar, fenomenologiškai formuluojant, patirtinės visumos, žmogiškojo, kultūrinio, istorinio

pasaulio dalis. Greimas teigė, kad „tik jų [fizinio signifikanto ir kultūrinio signifikato] koreliacija leidžia sukurti topologinius objektus“ (Greimas 2011: 148). Bene svarbiausia tai, kad yra ypatingas architektūrinis diskursas, – „veiksma kalba, formuojanti erdvę ir suteikianti jai prasmę [...]“ (Greimas 2011: 149).

Galima pridėti, kad ši koreliacija taip pat leidžia tinkamai perskaityti arba suprasti statinį, ištisą urbanistinį ansamblį ar tokių ansamblių visumą, miestą, o reikalui esant ir aiškintis, nagrinėti juos semiotiškai. Miestas yra tam tikra topologinių objektų klasė, kurią turi tirti urbanistinė semiotika. „[V]ietoj tradicinio požiūrio į miestą kaip į daiktą, kaip į žmonių išgyvenamą ir suvokiamą objektų rinkinį, miesto semiotika siūlo suvokti jį kaip miesto tekstą, sudarytą iš žmonių ir daiktų, iš jų santykių ir sąveikos“ (Greimas 2011: 162, vertimas kiek pakeistas). „Jei erdvinis signifikantas pasirodo kaip tikra kalba [*langage*], suprantama, kad jis gali įgyti reikšmę, o pirmiausia išreikšti žmogaus esatį pasaulyje, jo veiklą formuojant substanciją ir transformuojant pasaulį“ (Greimas 2011: 149). Nastopka komentavo: „Miesto erdvė suvokiama kaip kalbą, kalbanti apie neerdvinius dalykus: gražų ar bjaurų, darnų ar sujauktą, laimingą ar nelaimingą gyvenimą“ (Nastopka 2011: 175).

Taigi miestą galima teigti esant savitą tekstą, parašytą ir perskaitomą remiantis erdvine kalba, kurios gramatiką semiotika kaip tik ir siekia sukurti. „Miesto tekstas [...] yra išreikštas erdvine kalba, leidžiančia skaityti juslinių ypatybių pasaulį. Subjektai, atpažįstami šiame tekste, užmezga santykį su objektais, kurie juos domina ne patys savaime, bet tik tam tikromis savo juslinėmis ypatybėmis [...] Pati erdvė šioje pakopoje suvokiama kaip šias ypatybes apibendrinanti sąvoka, o vartotojas savo ruožtu gali būti apibrėžtas kaip miesto erdvės interpretatorius“ (Greimas 2011: 157). Tai sietina su tam tikru semiotikos raidos etapu. „Pradėjusi nuo teksto kaip kalbinio artefakto analizės, semiotika įtraukia ir jį suponuojančios sakymo pakopos – sakytojo komunikacijos su sakymo adresatu – problematiką“ (Nastopka 2002: 17). Nagrinėjant architektūrą komunikacijos požiūriu galima teigti, kad adresantas *sako* miestą, o adresatas jį *skaito* kaip visuminį pasakymą.

Ar ši metafora – būti tekste ir jį skaityti – atsilaiško? Minėjau, kad semiotika plėtojosi, peržengdama naratyvumo ribas ir apimdama plačias atvaizdo, plastikos bei topologijos sritis. Tačiau Greimas pats pripažino, kad iš kalbotyros perimta miesto kaip pranešimo objekto samprata kelia keblumų: „sunkokai įsivaizduojame, kad prasmė gali būti perduota, natūraliajai kalbai netarpininkaujant“ (Greimas 2011: 170). Hammad, be kita ko, pažymi, kad „[k]iekvienam analitikui, atėjusiam iš plastinių menų srities, pirmenybė atitenka ne naratyvinėms formoms, o erdvinės išraiškos formoms“ (Hammad 2013: 17)⁸. Tačiau, vartojant nekalbinio ar nežodinio teksto, diskurso, pranešimo sampratą, gali būti keblu sučiuopti autentišką miesto patyrimo pobūdį. Didžiausią keblumą, pasak Greimo, sudaro tai, kad „[p]irminė’ miesto prasmė negali būti tapatinama nei su sąmoningu mąstymu, nei su diskursais miesto tema: riba tarp sąmoningo ir nesąmoningo gyvenimo savo mieste išnyksta arba bent suspenduojama“ (Greimas 2011: 170). Būtent *savo* mieste, nes čia svarbus kasdienės patirties nesąmoningumo momentas. Tokią patirtį subtiliai nagrinėjo Greimo bičiulis Michelis de Certeau (Certeau 1980). Atsidūrus kitame mieste, sąmoningos jo „skaitymo“ pastangos momentas darosi daug raiškesnis. Tačiau, šiaip ar taip, kalbėti apie gyvenimą mieste kaip apie jo teksto skaitymą galima tik metaforiškai ir analogiškai (Greimas 2011: 170).

Čia išryškėja savita įtampa. „Žodinis diskursas, kurio dominuojančio vaidmens nėra reikalo dar sykių pabrėžti, – į jį verčiamos ir tampa palyginamos visos kitos kalbos, – yra pagrindinis semiotikų rūpestis. Jam tenka dvejopa paradoksali užduotis: jis turi atpažinti nuotolį, skiriančią erdvinį diskursą nuo jį parafrazuojančių diskursų, ir, kadangi tai [parafrazuojantis diskursas] yra diskursas natūraliąja kalba, pabandyti įveikti šį nuotolį arba panaikinti jo padarinius“ (Greimas 2011: 172). Šių pastangų sėkmę Greimas siejo su semiotikos moksliskumo reikalavimais (Greimas 2011: 173). Tačiau ar tokio pagrindo pakanka – svarstytinas dalykas.

Liekana-papildas

Semiotikos išplėtimas materialiosios kultūros objektams tirti, kurio kelias kryptis glaustai aptariau, kelia nemenkų keblumų. Jis prašosi ir filosofiskai svarstomas. Semiotinės prieigos taikymas archeologijoje yra sulaukęs reakcijos. Archeologas ir archeologijos teoretikas Ianas Hodderis atkreipė dėmesį į tai, kad struktūralistiškai nagrinėjant artefaktus (jis daugiausia turėjo omenyje Saussure'ą), „[g]ilinama si ryšius tarp signifikantų ir tarp signifikanto ir signifikato, o pačiu ‚daiktu‘ – šiuo atveju realiu medžiaginiu puodu, beveik nesidomima“ (Hodder 2000: 68, vertimas kiek pakeistas). Deja, apie tai, kaip būtų galima sučiuopti radinio daiktškumą, Hodderis savo gausiose knygose nieko neparašė, nors kaip archeologas neabejotinai nuolat su tuo susidurdavo. Tai būdinga ir kitiems teoretikams, atkreipiantiems dėmesį į artefaktų semiotinės analizės ribas. Bjørnaras Olsenas rašė apie materialiosios kultūros studijas: „Nors teksto analogija buvo svarbi ir vaisinga, mes ėmėme nebekreipti dėmesio į skirtumus tarp daiktų ir tekstų: kad materialioji kultūra yra pasaulyje ir vaidina iš pagrindų skirtingą vaidmenį, steigiant mūsų būtį šiame pasaulyje, negu tekstai ir kalba. Daiktai daro daug daugiau, o ne tik tai kalba ir išreiškia prasmes [...]“ (Olsen 2003: 90). Tačiau Olsenas neranda kito sprendimo, tik naiviai realistinį. Jis skyrė kelias knygas „ginti daiktams“, kurių vienos įžangoje rašo: „Ši knyga remiasi realistiniu požiūriu ta prasme, kad aš tikiu, jog materialusis pasaulis egzistuoja ir jog daiktai sudaro pamatinį ir pastovų mūsų egzistavimo pagrindą. Daiktai, medžiagos ir gamtovaizdžiai turi realias savybes, suteikiančias pavidalą tam, kaip juos suvokiame ir kaip su jais sugyvename“ (Olsen 2010: 4). Hodderis užsiminė, kad „[n]orime kiekvieną daiktą matyti ir kaip daiktą, gamybos ir veiklos procesų rezultata, ir kaip ženklą, nes pats daiktas (puodas) gali būti kitų sąvokų [...] signifikantas“ (Hodder 2000: 68, vertimas kiek pakeistas). Vis dėlto lieka neaišku, kaip signifikantų analizę rišliai susieti su dirbinių daiktškumo analize ir ar tai apskritai įmanoma.

Mėginant suvokti šios intuityviai aiškios skirties tarp reikšmės (prasmės) ir daikto bei dirbinio daiktiškumo pobūdį, reikia dar kartą grįžti prie svarbaus Saussure'o signifikanto / signifikato perskyros bruožo, kuris darosi neberyškus ar netgi visiškai išnyksta, nuo kalbos tiesiogine šio žodžio prasme, arba „lingvistinės lingvistikos“, pereinant prie semiologijos, „nelingvistinės lingvistikos“ vieno segmento – materialiosios kultūros objektų. Aukščiau jau atkreipiau dėmesį į pavyzdžius, metaforas ir palyginimus, kuriuos Saussure'as pasitelkė aptardamas kalbos prigimtį, ir aptikau, kad ženklų gryo arbitralumo samprata yra problemiška. Todėl darosi svarbus latentiskai filosofinis Saussure'o kalbotyros pagrindas. Pasak Saussure'o, tiriant kalbą, signifikantas yra ne fizinis garsas (ir, galima pridėti, ne fizinis grafemos elementas, rašalas ar dažai ant popieriaus), o vadinamasis psichinis atspaudas. Kalbos vietetai yra ne fiziniai, o „psichiniai“. Dažnai cituojamoje *Bendrosios kalbotyros kurso* atkarpoje Saussure'as rašė: „Kalbos ženklas jungia ne daiktą ir pavadinimą, bet sąvoką ir akustinį vaizdą. Pastarasis yra ne materialus garsas, ne grynai fizinis dalykas, o psichinis to garso atspaudas, jo vaizdinys, kurį gauname iš mūsų jutimų išraiškos. Akustinis vaizdas yra jutiminio pobūdžio, ir jei mums pasitaiko pavadinti jį ‚materialiu‘, tai tik ta dingstimi ir tik dėl to, kad jį priešpriešintume antrajam asociacijos nariui – sąvokai [...]“ (Saussure 2014: 100). Fonologija, tirianti šnekamosios kalbos „medžiagą“, iš tiesų nagrinėja ne fizines, o girdimąsias, patirtines, reikšmines arba fenomenines fonemų savybes. Performuluojant fenomenologiškai ir šitaip mėginant adekvačiau negu empiristinės filosofijos bei mechanistinės psichologijos prielaidomis remiantis išreikšti struktūrinės kalbotyros ir semiotikos siekius pabrėžtina, kad signifikantas yra reikšmės (arba patirties), o ne materialiosios substancijos elementas ar psichikos mechanizmo veikimo produktas („atspaudas“). Kaip fenomenologiškai tiksliai peraiškino Jacques'as Derrida, „[a]kustinis atvaizdas – tai garso pasirodymo struktūra, kuri yra ne kas kita, kaip pasirodantis garsas“ (Derrida 2006: 87). Kitaip sakant, tai fenomenas, reiškinys.

Šiaip jau Saussure'o mokslinė disciplina buvo kalbotyra, o ne filosofinė pasaulio ar sąmonės teorija. Greimas taip pat ne sykį ir ne du pabrėžė semiotikos kaip mokslinio projekto skirtumą nuo filosofijos (Sverdiolas 2018). Beje, jis matė, kad Saussure'o kalbotyros filosofinės ištakos gali būti tiriamos, bet žiūrėjo į tai įtariai. Mat, mokslas turįs būti grynas, o tai reiškia – visiškai metodologiškai kontroliuojamas, be kita ko, laisvas nuo filosofinių prielaidų. Kurdamas bendrosios semiotikos mokslinį projektą, Greimas siekė padaryti jį kaip galint nepriklausomą nuo filosofinių prielaidų (nors ir pripažino kai kurias iš jų neišvengiamomis). Bet tai anaip tol neužkerta kelio nei mėginti vis dėlto aptikti tokias prielaidas, nei filosofiniu požiūriu interpretuoti semiotiką. Greimo metodologizmas, jo priešinamas ontologijai, taip pat remiasi filosofinėmis prielaidomis: jis yra kilęs iš Wilhelmo Windelbando, Heinricho Rickerto ir Wilhelmo Dilthey'aus apmąstymų apie savitą dvasios mokslų metodą, skirtingą nuo gamtos mokslų metodo (Sverdiolas 2012: 19–24), nors šių autorių Greimas niekur nėra minėjęs, o savo argumentus skolinosi iš jam daug artimesnio Hjeltslevo.

Tačiau išvaryta filosofija nepastebimai grįžta ar, tiksliau sakant, niekad nebuvo iš tiesų pasišalinusi. Kurdamas struktūrinę kalbotyrą ir brėždamas semiologijos projektą, Saussure'as savaime, nereflektuodamas pasirėmė Naujųjų laikų filosofinės tradicijos įtvirtintomis konceptualinėmis priemonėmis, visų pirma subjekto ir objekto priešprieša, taip pat iš jos išplaukiančiu ir XIX amžiaus pabaigai – XX pradžiai ypač būdingu sąmonės veiklos psichologizavimu. Kaip tik todėl jis teigė, kad „[t]ikslią semiologijos vietą turi nustatyti psichologai [...]“ (Saussure 2014: 47). Materiali žodžių substancija, garsai, pasak Saussure'o, priklauso nebe lingvistinio, o psichofizinio tyrimo kompetencijai.

Matėme, kad, nagrinėjant artefaktus, signifikanto medžiagiškumas paprastai glaudžiai siejamas su jusliškumu, laikant tai savaime suprantamu dalyku. Vakarų filosofiniame mąstyme jų skirtis neryški jau nuo graikų laikų. Tiksliau sakant, jų sutaptis, būties ir duoties sąjungis yra kaskart atsinaujinanti, bet anaip tol ne

visada aptariama filosofijos prielaida. Tai, kas *atrodo*, yra susiję su tuo, kas *yra*, regimybė yra ne tikrovės priešybė, o esminis jos priklausinys – reiškinys. Ši sąjungą suponuoja net Heideggeris, dėjęs didžiules pastangas atlikti radikalią Vakarų filosofinio mąstymo destrukciją. Regimosios gamtinio ar dirbtinio daikto duoties ir patirties pagrindas yra tai, kad vienaip ar kitaip erdvėje išsidėsčiusi medžiaga sudaro pavidalus.

Taip medžiaga ir pavidalas santykiauja ne tiktai gamtos darinyje, bet ir žmogaus dirbinyje. Heideggeris rašė: „Šiuo [dirbinio] atveju forma kaip apybraiža nėra vien medžiagos paskirstymo [*Stoffverteilung*] pasekmė [kaip kad gamtos daikto forma, – A. S.]. Priešingai, forma apsprendžia medžiagos sutvarkymą [*Anordnung*]“ (Heidegger 2003: 22)⁹. Remiantis šia pamatine prielaida, yra savaime suprantamas dalykas, kad ir savaiminis gamtos buvinio iškilimas į dienos šviesą, ir techninio buvinio iškėlimas į ją, padirbdinant, tai yra šių buvinių tapimas ar padarymas regimų, įvaizdinimas yra tas pats kaip jų įmedžiaginimas, arba kad vizualizavimas remiasi materializavimu. Tačiau tai reiškia, kad Saussure'o struktūrinė kalbotyra, pritaikyta materialiosios kultūros semiologijai, ir Greimo materialių objektų konstravimo bei interpretavimo semiotika nebe lieka „gryna“, o remiasi paslėptomis ontologinėmis prielaidomis, metafizinėmis liekanomis-papildais.

Kaip jau minėta, vartojant kalbotyros sąvokas artefaktams nagrinėti, remiamasi analogija ir metafora. Tuo tarpu materialiosios kultūros skirtis nuo kalbos lieka teoriškai neapibūdinta kasdienio proto ar vadinamosios sveikos nuovokos savaime suprantamybe. Diskutuojant apie tai Greimo centro Interdisciplininiame seminare, Nastopka sakydavo, kad statinio sienos masyvumas, nepralaidumas etc. taip pat yra tam tikros reikšmės. Tačiau mėginant sučiuopti ir temizuoti šią savaime suprantamybę pasirodo, kad jos pagrindas yra ne kas kita kaip medžiagiškumas, kuris atidedamas į šalį, imantis reikšmės analizės, bet kartu lieka nenuneigiamas ir nepašalinamas. Jis pasilieka svarstymo paraštėje ir kažin kaip jame dalyvauja. Semiotinį, reikšmių nagrinėjimą (taip pat fenomenologinį, patirties nagrinėjimą) nepastebimai papildė metafizinis

medžiagos ir pavidalo santykio supratimas. Ši nei kitiems, nei sau pačiam nepastebimą mąstymo judesį padeda padaryti tai, kad apmąstant žmogiškųjų daiktų buvimo būdą, filosofijoje nuo Platono ir Aristotelio pirmiausia būdavo nagrinėjami jų pavidalas ir medžiaga. Šie giliausi mąstymo pradai dalyvauja ir dabartiniame technikos apmąstyme. Heideggeris daikto kaip įformintos medžiagos, medžiagos ir pavidalo sampynos ar junginio sampratą manė esant vieną iš pagrindinių Vakarų filosofinės tradicijos daikto apmąstymo būdų (Heidegger 2003: 19–21). (Beje, tuos pačius pradus išskyrė ir archajiniai, mitiniai dirbinio dirbdinimo diskursai – biblinis, Egipto ar Mesopotamijos, taip pat kasdienės amatininko veiklos apmąstymai.)

Vis dėlto medžiagiškumo ir regimumo ar, plačiau kalbant, jusliškumo skirtį galima pastebėti ir išryškinti. Čia atkreiptinas dėmesys į Saussure' o atidėtą į šalį kaip kalbos sistemai nepriklausantį „medžiaginį garsą“ ar, tikslesniais jo paties žodžiais, „grynai fizinį dalyką“. „Medžiaginis garsas“ iš tiesų negirdimas, jis tik fiziškai virpina ausų būgnelius arba fiksuojamas prietaisais, kaip tam tikro aukščio oro virpesiai. Tai ne reiškiny, o toks pat metafizinis ar postmetafizinis (gamtamokslinis, fizinis) dalykas kaip ir medžiaga. Pasirodo, kad metafizika ir fizika yra nepastebimi, bet esminiai semiotikos (ir fenomenologijos) liekanos-papildai. Kitas dalykas, kad garsas yra patiriamas, *girdimas kaip*, arba prasmingas. Tai nebe fizinis, o patirtinis dalykas: girdima tai, ką Saussure' as vadino „akustiniu vaizdu“. Jei kartais būna neaišku, „kieno“ tai garsas, jį siekiama apibūdinti, atpažinti remiantis turimais patirties ištekliais.

Nagrinėjant materialiosios kultūros objektus – dirbinius ar statinius, darosi ypač svarbus, semiotiškai apibūdinant, nereikšmiškas, o fenomenologiškai sakant – nepatiriamas, reiškiniu netampantis pradas. Greimas yra pastebėjęs savitą architektūrinio signifikanto bruožą – jo „atsparumą“ – *solidité durable* (Greimas 2011: 150). Beje, medžiagų savybes nagrinėjanti technologinė disciplina seniau dargi vadinta „medžiagų atsparumu“ ar „pasipriešinimu“, antropomorfizuojant (dabar ji vadinama objektyvistiškai – „medžiagų mechanika“).

Atsparumas yra ir archeologinio radinio esminis bruožas: radinys yra kaip tik tai, kas gamtos stichijoje išliko iš dirbinio, vienaip ar kitaip netekusio prieglobsčio ir įreikšminimo žmogiškajame pasaulyje, virtusio žemėje tarpstančia medžiagine (daiktiška) savo liekana, o paskui aptikto ir iškelto į dienos šviesą, dedant sąmoningas pastangas. Greimas, kaip jau aptarta, manė, kad dirbinys kaip medžiaginio – architektūrinio (statinio) ar apskritai artefaktinio (dirbinio) – teksto atsparumas yra rašto problematikos kalboje atitikmuo. Taip pat manė ir archeologijos teoretikai. „[J]ų [realizuotų topologinių objektų] ‚pranešimas‘, kaip tie akmenyje įrėžti egiptiečių rašmenys, yra tarpininkaujančios komunikacijos, priešingos netarpiškam kalbėjimui, rezultatas“ (Greimas 2011: 150–151). Semiotikos (ir fenomenologijos bei hermeneutikos) kontekste rašmenų ar „nežodinio teksto“ atsparumas yra svarbus kaip netiesioginės, nuotolinės, o ypač – istoriškai nutolusios reikšmės perdavimo sąlyga. Tačiau nors architektūrinio, archeologinio ar kokio kito medžiaginio signifikanto atsparumas akivaizdžiai yra svarbus materialiosios kultūros objektų bruožas, jis neturi semiotiškai sučiuopiamos prasmės. Tuo pat metu jis yra kuo glaudžiausiai susijęs su minėta liekanine-papildine metafizine prielaida.

Semiotika tiesiog nesvarsto daikto daiktiškumo, palieka jį nuošalyje. Tai pamatinio metodologinio apsisprendimo, apibrėžiančio kalbotyros, o paskui ir semiotikos objektą ir įtvirtinančio kalbos ženklų ar reikšmių imanenciją, pasekmė. Aforizmu tapusi Saussure'o tezė skelbė, kad „[s]ignifikatą su signifikantu siejantis ryšys yra arbitralus“ (2014: 149). Savo daiktiškumu ženklas nieko nereiškia, jis įgyja reikšmę ar vertę tik per santykius su kitais tos pačios kalbinės sistemos elementais. Tačiau prie šio esminio apsisprendimo galima sugrįžti ir mėginti jį apmąstyti, atkreipiant dėmesį į tai, nuo ko buvo atsiribota ir kas tuo pačiu buvo išstumta į paraštę ir virto liekana-papildu.

Kalbotyros plotmėje substancija nėra ženkliška, reikšmiška. Bet su semiologija yra kitaip. Greimas yra trumpai, bet drūtai pažymėjęs, kad architektūroje signifikanto ir signifikato sankaba yra „drauge *arbitrali ir motyvuota*“ (Greimas 2011: 145). Gaila, kad

jis plačiau nepaaiškino šio esminio teiginio ir neplėtojo motyvuotumo sampratos. Atrodo, arbitralumo ir motyvuotumo sankabos Greimas nemanė esant problema, jam rūpėjo kas kita – kad dėl šios tiesiog konstatuojamos ar postuluojamos sankabos darosi įmanoma semiotinė architektūros analizė.

Statinio statymas, dirbinio dirbdinimas ar gaminio gaminimas skiriasi nuo atitinkamo diskurso, nuo įvairių su šiomis veiklomis susijusių diskursų (projektavimo, aptarimo, aprašymo, kritikos, brėžinio, teksto, maketo etc.) tuo, kad tai įsiterpimas ne tiktai į reikšminį, socialinį, bet ir fizinį pasaulį, jo keitimas, medžiaginė veikla. Dirbdinant ar statant, esmiškas yra medžiaginis, o tai reiškia – neženklinis, nereikšminis pradas – žmogaus techninis veikimas gamtoje kaip gamtos jėgos. Akmuo guli, bet jį galima pastatyti vertikaliai, o šitaip pastatytas akmuo – menhyras – yra architektūros pradžia. Žinoma, tai visada kartu ir reikšminis, dargi visų pirma užmojo, projekto vairuojamas dalykas. Bet lengvai pražiūrima, kad pastatytas akmuo kartu lieka ir tiesiog akmeniu, paklūstančių gamtos jėgoms, stichijoms. Heideggeris rašė, kad „Daiktą derėtų palikti rymoti savyje pačiame. Priimti jį reikia kartu su jam būdingu atsparumu“ (Heidegger 2003: 19). Jis tarsis priėjo prie to paties dalyko iš kitos pusės negu Greimas, kalbėjęs apie atsparų signifikantą, ir net pavartojo tą patį žodį. Atsparumas yra susijęs su daiktiškumu – kiekvienos fenomenologiškai suvoktos patirties, taip pat, galima pridėti, ir kiekvienos reikšmės riba.

Aristotelis gamtinio buvinio rastį apibūdino kaip savaiminį iškilimą į dienos šviesą (*fyzis*), o dirbinio rastį – kaip dirbtinį (dirbdinamąjį) iškėlimą į dienos šviesą (*techne*). Šalia *fyzis* ir kartu su ją *techne* lemia regimus ar kaip kitaip jusliškai patiriamus pasaulio pavidalus. Dirbinio dirbdinimas ar statinio statymas yra techninis veikimas. Kaip matėme, semiotikai yra mėginę sučiuopti ir aptarti šį veikimo būdą savo konceptualiomis priemonėmis.

Architektūrinis brėžinys, tekstas ar maketas būna izomorfiškas statiniui, o tai leidžia šalia statinio kaip medžiaginio teksto padėti kitus, rašytinius ar vaizdinius tekstus „apie jį“, taip pat juos sugretinti, nagrinėti jų santykius horizontalioje plotmėje. Vis dėlto ir šiuo

atveju suponuojamas, savaime suprantamu laikomas pirminis ar pamatinis – medžiaginis – statinio pobūdis. Ar nagrinėjant dirbinio dirbdinimą ar statinio statymą vien tiktai reikšmės požiūriu, materialų erdvės artikuliaciją įmanoma atskirti nuo kalbinio jų artikuliacijos, aptarimo, aprašymo, taip pat nuo paveikslinio, brėžininio, fotografinio ar kokio kitokio, netgi veidrodinio vaizdavimo, juos padirbdinus ar pastačius, ketinant ir projektuojant ar netgi tiktai svajojant dirbdinti ar statyti? Žinoma, intuityviai visiškai aišku, kad sienos mūrijimas skiriasi nuo diskursų apie ją, jos projektų, brėžinių, svarstymų, aptarimų, kritikų etc. Tačiau kaip apibūdinti šį skirtumą semiotiškai? Kaip semiotika gali nagrinėti dirbinio daiktiškumą, medžiagiškumą? Galbūt reikalinga faktūros, lytėjimo semiotika?

Pasitelkęs Maurice'o Merleau-Ponty juslinės patirties sampratą, Greimas teigė, jog medžiaginės reikšmės yra susijusios su atitinkamu jusliniu suvokimu, kad jusliniame suvokime jau slypi reikšmės pagava, dargi vadino tai „pirmutiniu epistemologiniu apsisprendimu“. „[M]es sąmoningai siūlome juslinį suvokimą laikyti ta nekalbine plotme, kurioje vyksta reikšmės pagava. Taip darydami patiriame ir laimėjimų, ir nuostolių, nes negalime nustatyti autonominės kalbinių reikšmių klasės, turinčios specifinį statusą, ir kartu pašaliname skirtumą tarp lingvistinės semantikos ir sosiuriškosios semiologijos“ (Greimas 2005: 35). Kas čia laikoma laimėjimais ir nuostoliais? Matyt, laimėjimas – kad atveriamą naują semiotinės analizės sritį, o nuostolis – kad prarandama kalbos imanencijos plotmė ir atitinkamas kalbotyros statusas, taip pat tai, ką Greimas laikė semiotikos beprielaidiškumu, grynu metodologiškumu. Galbūt jis kartais sudvejodavo, ar verta išeiti už tekstinės *sensu stricto* semiotikos ribų? Bet, šiaip ar taip, Greimas pritarė semiologijos užmojui ir pats jį tęsė, plėtodamas semiotiką vis naujoms žinojimo, veikimo ir jautimo (pasijų) sritims nagrinėti. Reikšmė atsiranda praktiniuose, pragmatiniuose, teoriniuose, intelektiniuose, jusliniuose, jausminiuose suvokiančiojo santykiuose bei sąveikose su tuo, kas suvokiama. Šitaip, pasak Landowskio, „išbandoma“ skaitymo ir paties teksto semiotika (Landowski 2005).

Čia esminis vaidmuo tenka pagavai. Greimo reikšmės siejimu su jos pagava sekė ir jį plėtojo Landowskis, Fontanille ir kiti.

Tačiau ar semiotinei analizei prieinamas pats medžiagiškumas? O gal, mėginant sučiuopti dirbinio ar statinio medžiagiškumą, neišvengiamai prireikia metafizinės kalbos, metafizinio papildo? Tai semiotikos (ir fenomenologijos) ribų, taip pat šių ribų buvimo ar nebuvimo klausimas. Svarstant grynai semiotiškai (ar grynai fenomenologiškai), tai yra ieškant vien tiktai reikšminio (ar vien tiktai patirtinio) pagrindo, medžiaga lieka ribiniu, besislepiančiu ir išslystančiu, o kartu – savo „krašteliu“ vis šmėkštelinčiu dalyku. Vis dėlto tai, kas slepiasi ir išslysta, bet ir šiek tiek pasirodo, nėra niekis. Nors statinio medžiaga ir pasirodo tiktai kaip „kraštelis“, ji esmiškai lemia architektūriškai suformuotos erdvės patirtį. Šios patirties neįgalina joks architektūrinis diskursas ar atvaizdas, nors jie gali asimptotiškai priartėti prie architektūros ir priartinti prie jos tą, kuris šiaip jau nekreipia į ją dėmesio. Turi būti pastatyta siena, kolona, skliautas. Archeologijoje taip pat turi išlikti bent puodo šukė, akmeninio ar kaulinio įrankio fragmentas. Kiekviename materialiosios kultūros objekte beveik tobulai pasislėpusi glūdi ir esmiškai netiesiogiai, susiliejęsi su jo pavidalu reiškiasi medžiaga. Semiotinė (ir fenomenologinė) dirbinio analizė galiausiai atsiremia į tai, apie ką bylojo Herakleito Tamsiojo ištara: „Gimtis [fyzis] mėgsta slėptis“ (Hērakleitas, 2011: 49). Ji slepiasi ir išlieka paslaptinga taip pat ir tada, kai patenka į žmogaus dirbdinimo ir perdirbimo, materialiosios kultūros lauką.

Pastabos

¹ Žr. Greimas 2011a; Nastopka 2011; Nastopka, Sverdiolas et al. 2011.

² Bet 1948 apginta Greimo leksikologinė disertacija buvo skirta madai. Ji buvo išspausdinta daug vėliau, jam mirus. Žr. Greimas 2000.

³ Žr. Landowski 2018. Ši bibliografija neišsami. Be to, panašius tyrimus atlieka kitos semiotinės mokyklos: Charleso Sanderso Peirce'o, Jurijaus Lotmano, Umberto Eco.

⁴ Greimas pritarė tam, kad Louisas Hjelmšlevas performulavo Saussure'o signifikanto / signifikato skirtį, kalbėjo apie išraiškos ir turinio plotmes. Ši judesį pakartojo ir daugelis Greimo mokinių. Pasak architektūros tyrinėtojo

Hammad, „reikėjo dėti epistemologines pastangas, kad atsirinktum tinkamiausius metodologinius įrankius. Šitaip aš perėjau nuo sosiūriškosios prieigos prie Hjelmsevo pasiūlytų sąvokų, o paskui – prie Greimo diskurso analizės“ (Hammad, 2013: 3).

⁵ Beje, jis kalba ne apie šachmatų taisyklių nustatytą figūrų reikšmę, o apie pozicinę jų vertę. Reikšmė ir vertė Saussure'o kalbotyroje nėra sinonimai. Bet čia jų santykio nenagrinėju.

⁶ Robertas Preucelis yra apžvelgęs šiuos mėginimus (daugiausia anglų – amerikiečių teorijose). Remdamasis Peirce'o semiotikos principais, jis siūlė kurti archeologinę semiotiką ar, tiksliau sakant, semiotinę archeologiją. Žr. Preucel 2006. Apie Saussure'o įtakotą archeologiją žr. Hodder 1982.

⁷ Beje, Hammadas šia proga priminė matematiko ir filosofo Jeano-Baptisto d'Alambert'o mintį: „Pasak d'Alambert'o, erdvė yra tįsi terpė [*réceptacle continu*], kurioje juda daiktai ir būtybės; ji atpažįstama ten, kur yra išsidėstę kieti kūnai ir / arba buvo ar gali būti“ (Hammad 2013: 8).

⁸ Panašiai yra pasisakęs Felixas Thürlemannas (1994: 11–13).

⁹ Tomo Sodeikos ir Jurgos Jonutytės vertimas kiek pakeistas, vadovaujantis Juozapo Girdzijausko variantu (Heidegeris 1980: 216).

Literatūra

- Barthes, R. 1965. *Éléments de sémiologie*. Paris: Denoël.
- Bastide, F. 1979. Le foie lavé. Approche sémiotique d'un texte de sciences experimentales. *Actes sémiotiques. Documents 7*, p. 9–34.
- Bastide, F. 1987. Le traitement de la matiere. *Actes sémiotiques. Documents 9* (89).
- Bordron, J.-F. 1991. Les objets en parties (esquisse d'ontologie matérielle). *Langages* 103.
- Certeau, M. 1980. *L'Invention du Quotidien, I, Arts de faire*. Paris: UGE.
- Derrida, J. 2006. *Apie gramatologiją*. Vertė Nijolė Keršytė. Vilnius: Baltos lankos.
- Floch, J.-M. 1985. *Petites Mythologies de l'oeil et de l'esprit*. Paris, Amsterdam: Hades, Benjamins.
- Floch, J.-M. 1990. Du bon usage de la table et du lit, et d'une approche possible du design. *Espaces du texte: recueil d'homages pour Jacques Geninasca*. Eds. Peter Fröhlicher et al. Neuchatel: A la Baconnière.
- Floch, J.-M. 1990. *Sémiotique, marketing et communication*. Paris: PUF.
- Floch, J.-M. 1995. Le couteau du bricoleur. L'intelligence au bout de l'Opinel. *Identités visuelles*. Paris: PUF.
- Fontanille, J., Zinna, A. 2005. Présentation. *Les objets au quotidien*. Eds. Jacques Fontanille, Alessandro Zinna. PULIM.

- Greimas, A. J. 1979. Avant-propos. *Actes sémiotiques. Documents 7*.
- Greimas, A. J. 1983. Un problème de sémiotique narrative: les objets de valeur. *Du sens, II: Essais sémiotiques*. Paris: Seuil.
- Greimas, A. J. 1987. Avant-propos. *Actes sémiotiques. Documents 9* (89).
- Greimas, A. J. 1987. Françoise Bastide. *Actes sémiotiques. Documents 9* (89).
- Greimas, A. J. 1989. Natūraliojo pasaulio semiotikos sąlygos. *Semiotika. Darbų rinktinė*. Vertė Rolandas Pavilionis. Vilnius: Mintis.
- Greimas, A. J. 1989. Samprotavimai apie kalbą. *Semiotika. Darbų rinktinė*. Vertė Rolandas Pavilionis. Vilnius: Mintis.
- Greimas, A. J. 2004. *Apie netobulumą*. Vertė Saulius Žukas. Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, A. J. 2005. *Struktūrinė semantika*. Vertė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, A. J. 2011. Topologinės semiotikos linkui. Vertė Kęstutis Nastopka. *Baltos lankos 34*, p. 144–173.
- Greimas, A. J. 2012. Sriuba su pertrintu baziliku, arba vertės objekto konstravimas. Vertė Kęstutis Nastopka. *Baltos lankos 35*, p. 130–143.
- Greimas, A. J. 2017. *Maupassant. Teksto semiotika*. Vertė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Versus aureus.
- Greimas, A. J. 2018. Trečiosios semiotinės revoliucijos link. *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos 2*. Sudarė Arūnas Sverdiolas, Eric Landowski. Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, A. 2000. L'actualité du saussurisme. *La mode en 1830. Langage et société: écrits de jeunesse*. Paris: PUF.
- Greimas, A. J. 2000. *La Mode en 1830. Langage et société: écrits de jeunesse*. Paris: PUF.
- Greimas, A. J., Brandt, P. A. 1984. Mod en tredje semiotisk revolution. *Semiotik 7–8*, p. 14–21.
- Greimas, A. J., Courtés, J. 1979. *Sémiotique: Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Paris: Hachette.
- Hammad, M. 2013. La sémiotisation de l'espace. *Actes Sémiotiques 116*.
- Heidegger, M. 1980. Meno kūrinio prigimtis. Vertė Juozapas Girdzijauskas. *Grožio kontūrai: iš XX amžiaus užsienio estetikos*. Sudarė Bronius Kuzmickas. Vilnius: Mintis.
- Heidegger, M. 2003. *Meno kūrinio ištaka*. Vertė Tomas Sodeika, Jurga Jonutytė. Vilnius: Aidai.
- Hérakleitas. 1995. *Fragmentai*. Vertė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai.
- Hodder, I. 2000. *Praeities skaitymas*. Vertė Dalė Merkevičienė. Vilnius: Vaga.
- Hodder, I., ed. 1982. *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Keršytė, N. 2009. A. J. Greimo semiotika teksto ir juslinės patirties analizės kryžkelėje. *Filosofija, sociologija* 20 (1).

Landowski, A. 2018. A. J. Greimo semiotikos ratelis. *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos 2*. Sudarė Arūnas Sverdiolas, Eric Landowski. Vilnius: Baltos lankos.

Landowski, E. 2005. Skaitymo išbandymas. Vertė Nijolė Keršytė. *Baltos lankos* 20, p. 91–119.

Landowski, E. 2009. Honoris causa. *Baltos lankos* 30.

Landowski, E. 2015. *Prasmė anapus teksto*. Vertė Paulius Jevsejevas. Vilnius: Baltos lankos.

Landowski, E. 2018. (Socio)semiotinės sąveikos. *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos 2*. Sudarė Arūnas Sverdiolas, Eric Landowski. Vilnius: Baltos lankos.

Landowski, E. 2018. Bibliographie. Eléments pour une sémiotique des objets (matérialité, interaction, spatialité). *Actes Sémiotiques* 121. <http://epublications.unilim.fr/tests/as/6138>.

Miller, D. 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell.

Nastopka, K. 2002. *Reikšmių poetika*. Vilnius: Baltos lankos.

Nastopka, K. 2010. *Literatūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos.

Nastopka, K. 2011. Greimas ir urbanistinė semiotika. *Baltos lankos* 34, p. 174–182.

Nastopka, K., Sverdiolas A. et al. 2011. Keli žingsniai topologinės semiotikos linkui. *Baltos lankos* 34, p. 183–212.

Nastopka, K. 2014. Prakalbinti pastatai. Hammad, M. *Vilniaus universitetas: semiotinis architektūros ir planų tyrimas*. Vertė Kęstutis Nastopka. *Semiotika* 10. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Nastopka, K. 2020. Filosofas tarp semiotikų. *Įsiklausymai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Olsen, B. 2003. Material Culture after Text: Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36 (2).

Olsen, B. 2010. *In Defense of Things. Archaeology and the Ontology of Objects*. Lanham, MD: AltaMira Press.

Preucel, R. 2006. *Archaeological semiotics*. Malden: Blackwell, 2006.

Saussure, F. 2014. *Bendrosios kalbotyros kursas*. Vertė Lina Perkauskytė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Shanks, M., Tilley, Ch. 2004. *Social Theory and Archeology*. Cambridge: Polity Press.

Shanks, M., Tilley, Ch. 2005. *Re-Constructing Archeology: Theory and Practice*. London, New York: Routledge.

Slavinska, M. 2019. Žurnalo „Baltos lankos“ (1991–2019) bibliografija (nr. 1–40). *Baltos lankos* 40, p. 252–285.

Sverdiolas, A. 1996. *Steigtis ir sauga. Kultūros filosofijos etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.

Sverdiolas, A. 2003. Filosofas tarp semiotikų. *Aiškinimo ratas. Hermeneutinės filosofijos studijos* – 2. Vilnius: Strofa, p. 253–276.

Sverdiolas, A. 2012. *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*. Vilnius: Apostrofa.

Sverdiolas, A. 2013. Du demiurgai. *Baltos lankos* 38–39, p. 156–194.

Sverdiolas, A. 2015. Platono materializmas. *Athena* 10, p. 43–53.

Sverdiolas, A. 2017. Greimo demiurgija: lietuvių kultūros projektas. *Darbai ir dienos* 68, p. 85–128.

Sverdiolas, A. 2018. Greimo egologija. *Algirdas Julius Greimas. Asmuo ir idėjos* 2. Sudarė Arūnas Sverdiolas, Eric Landowski. Vilnius: Baltos lankos, p. 145–213.

Thürlemann, F. 1994. *Nuo vaizdo į erdvę. Apie semiotinę dailėtyrą*. Vilnius: Baltos lankos.

Thürlemann, F. 2009. Paukščių akimis: sakymo struktūra tam tikros rūšies geografiniuose žemėlapiuose. *Baltos lankos* 30.

Zinna, A. 2005. L'objet et ses interfaces. *Les objects au quotidien*. Eds. Jacques Fontanille, Alessandro Zinna. PULIM.